

MUNI
SCI

Klimatické změny a jejich odraz ve vývoji života na Zemi

Část 3.

Vnik moderní atmosféry a Země v ledovém sevření

Tomáš Kumpan

kumpan@sci.muni.cz

Ústav geologických věd PŘF MUNI

2024

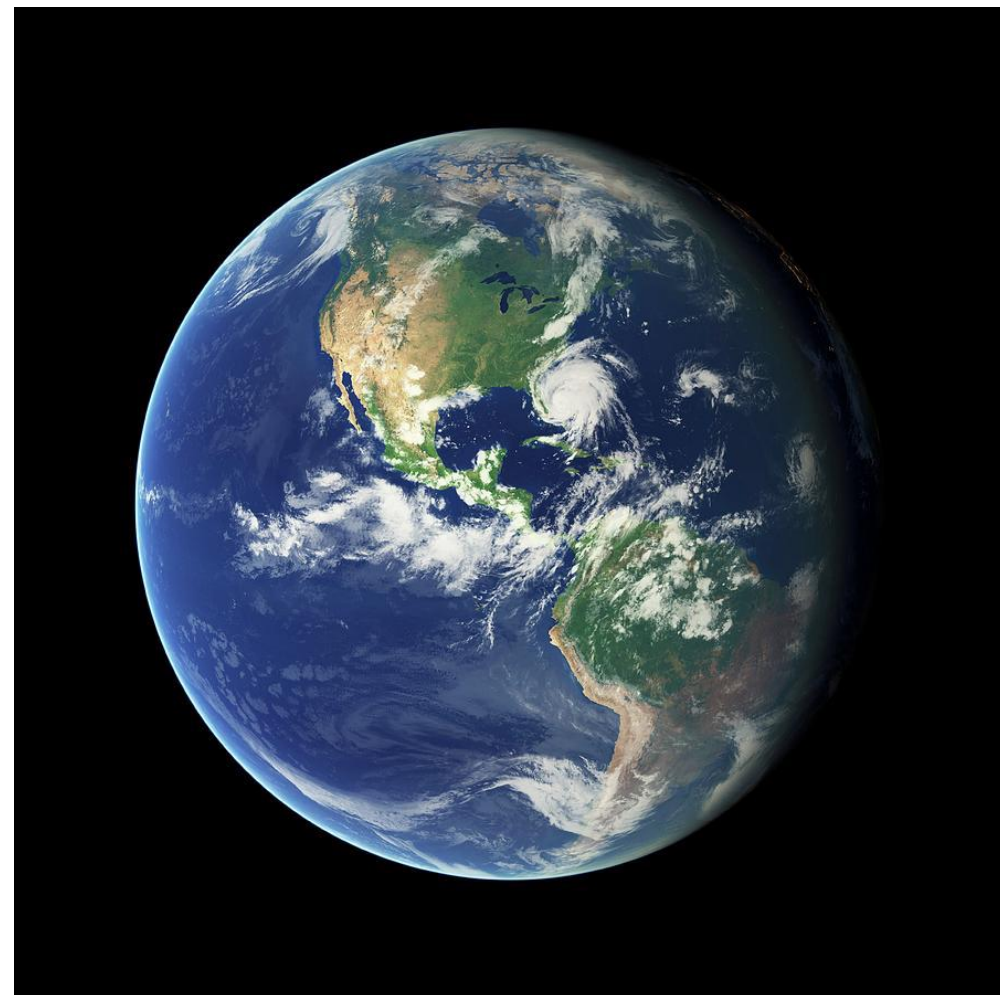
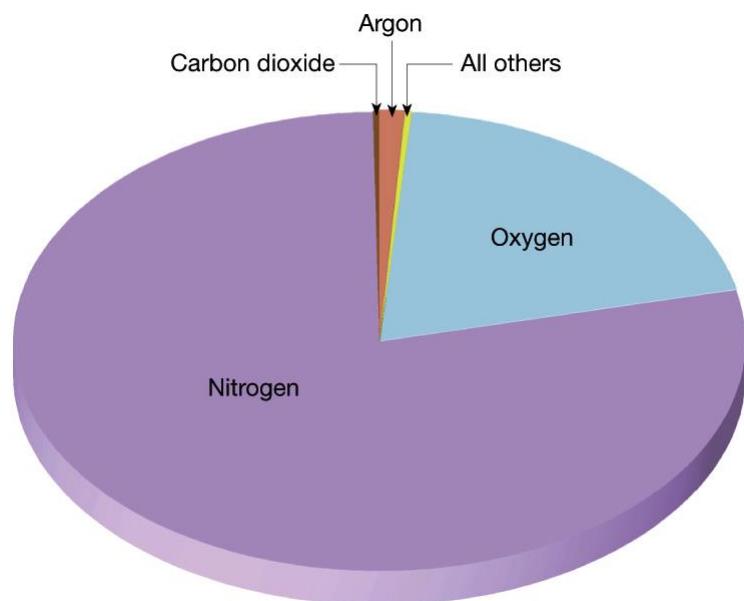
Složení současné atmosféry Země

Moderní Zemi můžeme lidským okem vidět jako modrozelenou planetu.

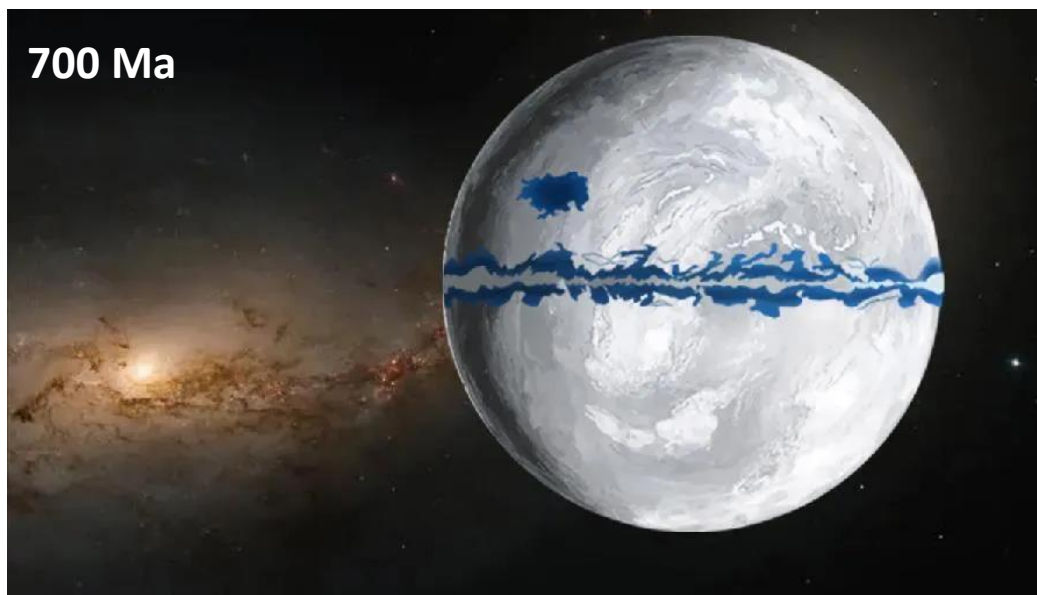
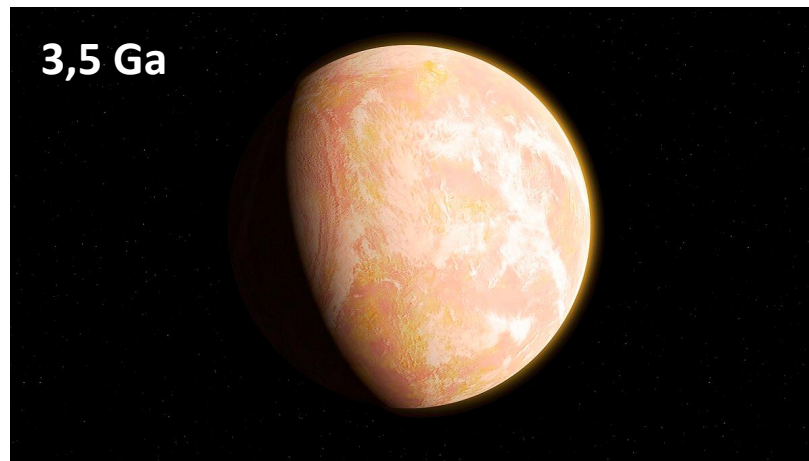
Modrá je proto, že **voda v tekutém skupenství** absorbuje celé barevné spektrum viditelného světla kromě modré.

Zelená díky sinicím, rostlinám a jejich **chlorofylu**.

		Objemová %
dusík	N ₂	78,1
kyslík	O ₂	21,0
argon	Ar	0,9
oxid uhličitý	CO ₂	0,03

V daleké minulosti se však chemické složení atmosféry a oceánů měnilo, společně s organizmy, které Zemi obývaly
- s tím se měnila i barevná podoba Země během prvních miliard let její existence

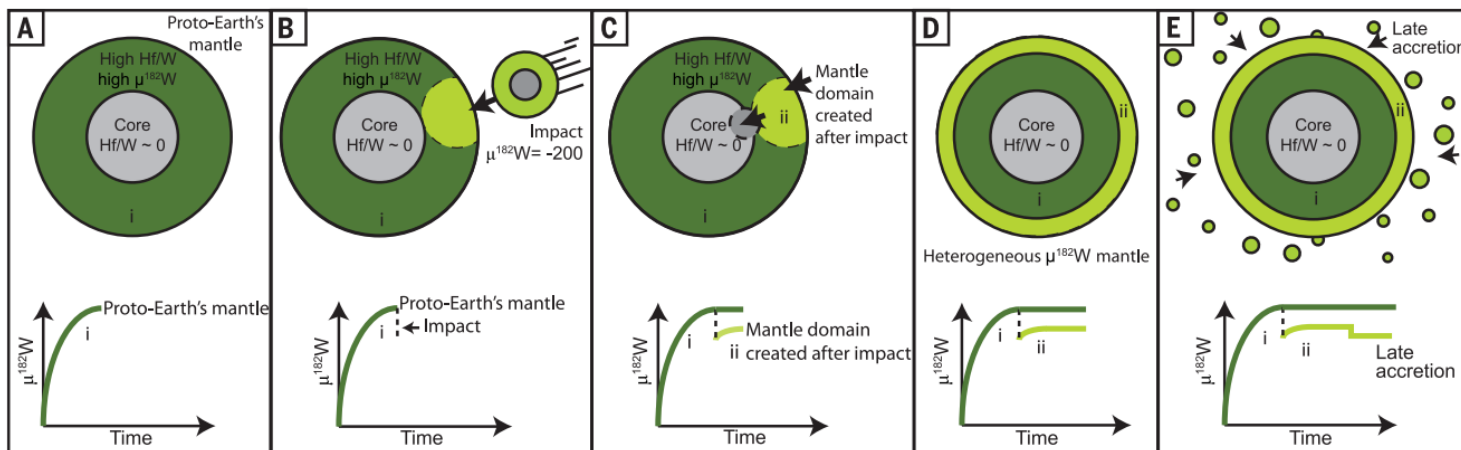

Ga (giga annum) = miliardy let
Ma (mega annum) = miliony let
Ka (kilo annum) = tisíce let

- Jaké procesy vedly k zásadním změnám **chemického složení atmosféry a oceánů**?
- Jaký vliv měla změna složení atmosféry na vývoj dalších geosfér, především biosféry?

- Následující část kurzu představí ty nejzásadnější milníky ve vývoji života na pozadí **klimatických, geologických oceánografických a dalších změn**
- Sledován bude vývoj (paleo)**ekologických vztahů**
- Probírané události velmi názorně dokumentují provázanost všech přírodních složek/systémů a vzájemné působení mezi „živou“ a „neživou“ přírodou
- Začneme v nejvzdálenější historii Země a budeme pokračovat až do současnosti

Vznik Země

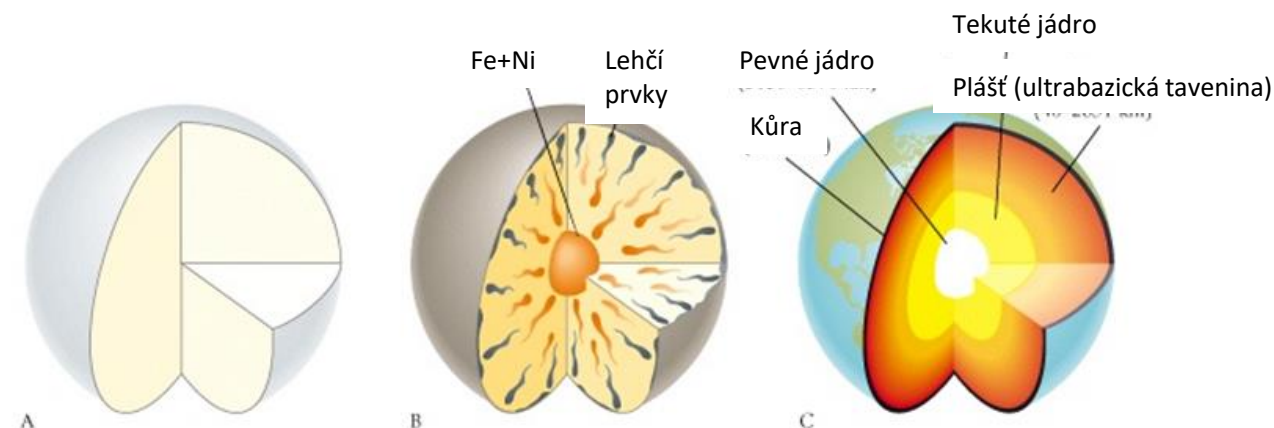
- vznik vesmíru před 15 miliardami lety
- vznik Země před 4,54 miliardami let
- shluknutím zbytkového oblaku prachu a plynu , který rotoval kolem Slunce po jeho vzniku
- Vznik protoplanety – dále srážky s meteority (železné meteority – jádro; kamenné chondrity – plášť)
- raná Země byla tvořena především taveninou (magmatem)

Hypotéza vzniku jádra nárazy

<https://www.science.org/doi/10.1126/science.aad8563>

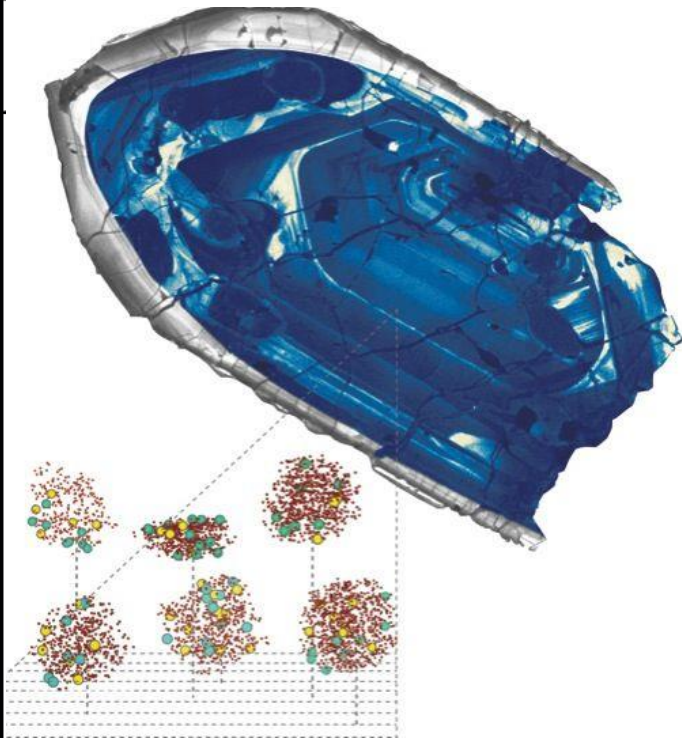
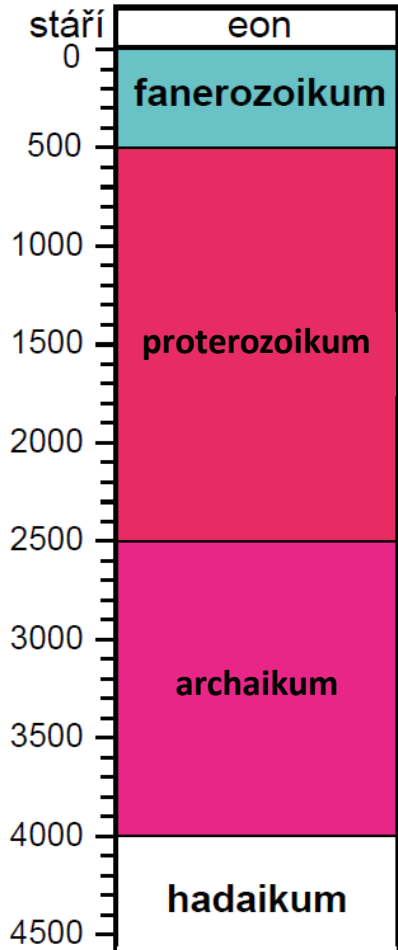
- oddělování prvků podle hustoty do jednotlivých slupek Země (Fe+Ni) do jádra, lehčí prvky do pláště a do kůry

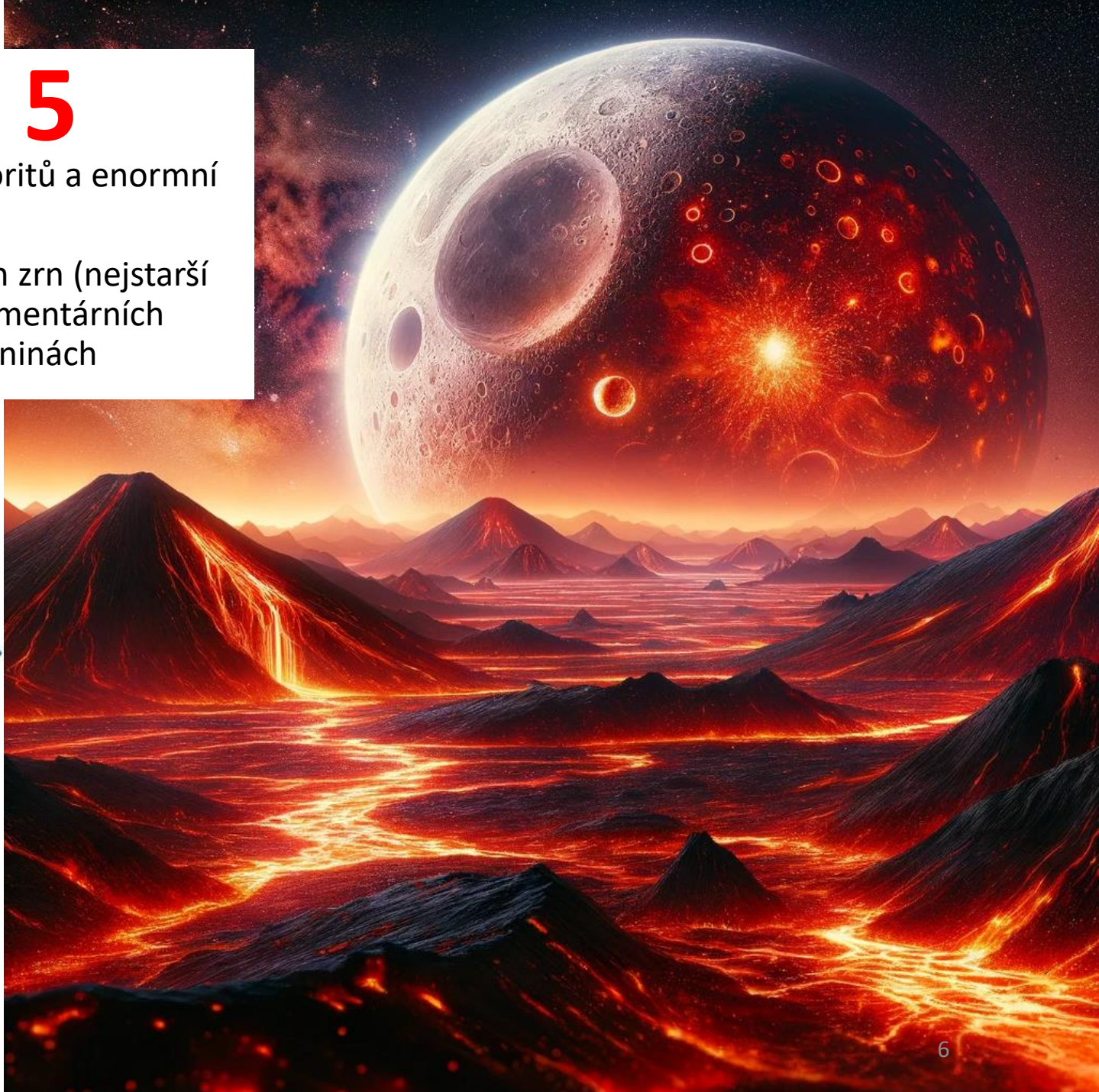
Hadaikum

- nejstarší období geologického času (podle ř. boha podsvětí Háda)
- povrch Země byl neustále natavován nárazy meteoritů a enormní magmatickou činností
- hmotné doklady ve formě jednotlivých minerálních zrn (nejstarší zirkon 4,4 miliard let), uchovaných v mladších sedimentárních horninách

KVÍZ 5

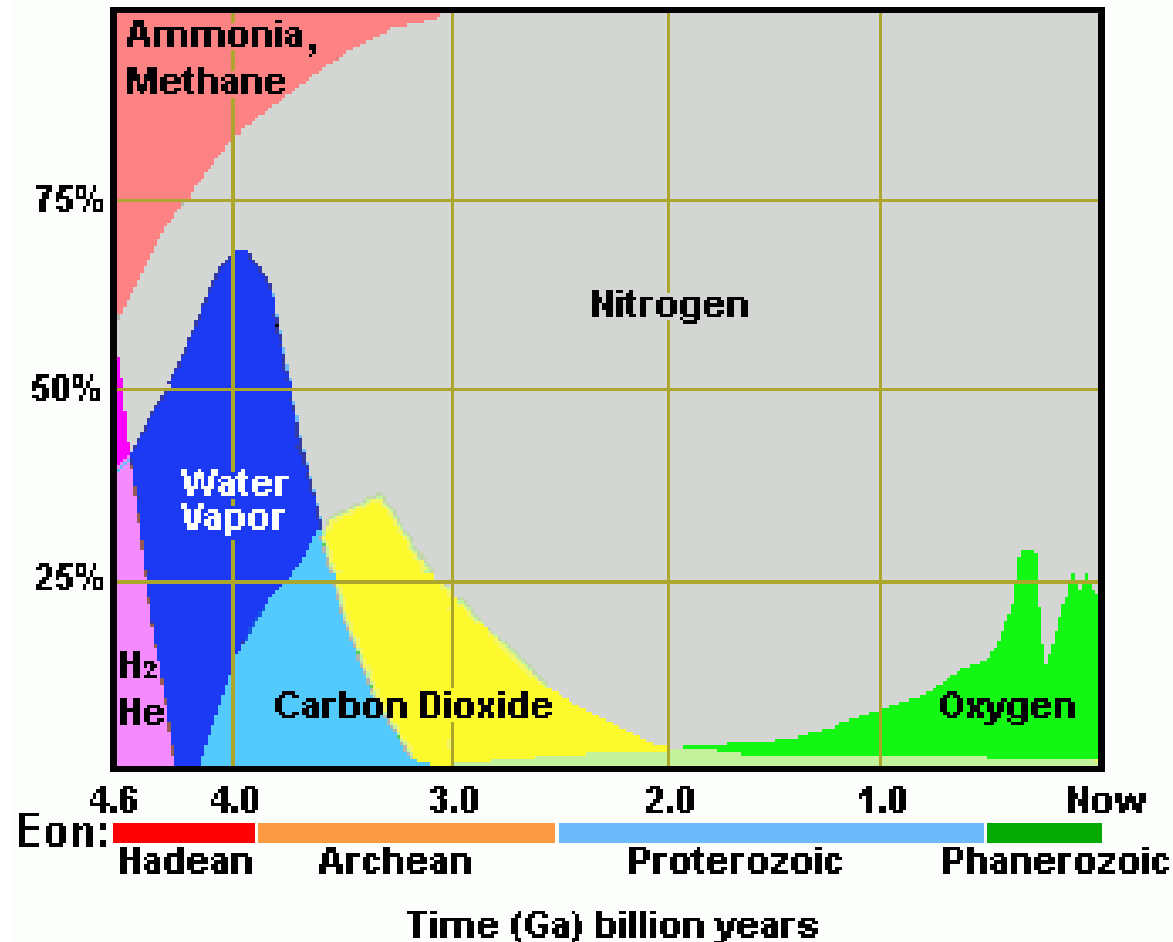
<https://www.livescience.com/43584-earth-oldest-rock-jack-hills-zircon.html>

Atmosféra v hadaiku

- Chemické složení nejstarších zirkonů dokládá, že už v hadaiku existovaly první oceány a atmosféra
- Atmosféra byla nejprve složena z vodíku, hélia, metanu, čpavku
- Při postupném chladnutí a tuhnutí povrchu se vlivem vulkanického odplyňování její složení změnilo a převažovala vodní pára, metan a čpavek

% of Atmosphere   Composition of Earth's atmosphere

<https://i.stack.imgur.com/X9asV.gif>

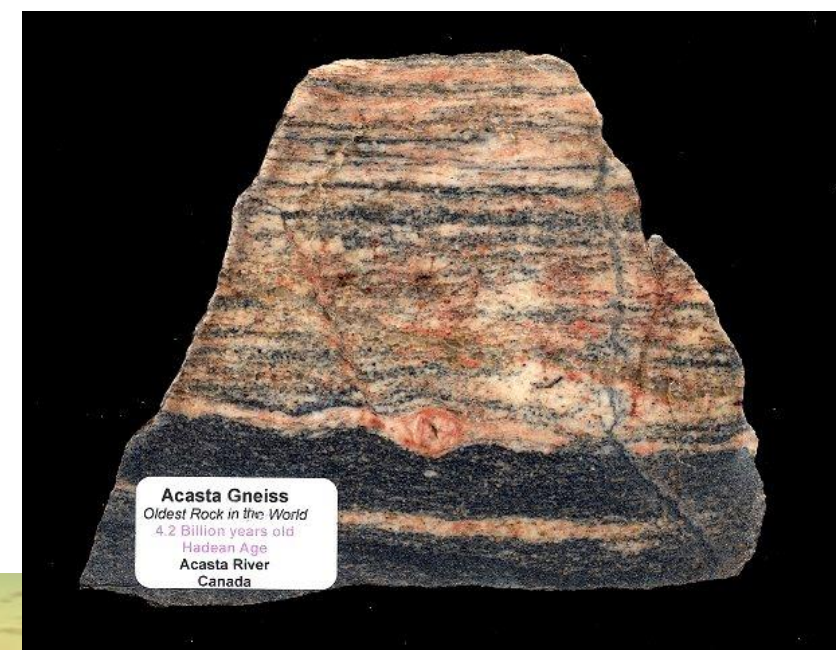
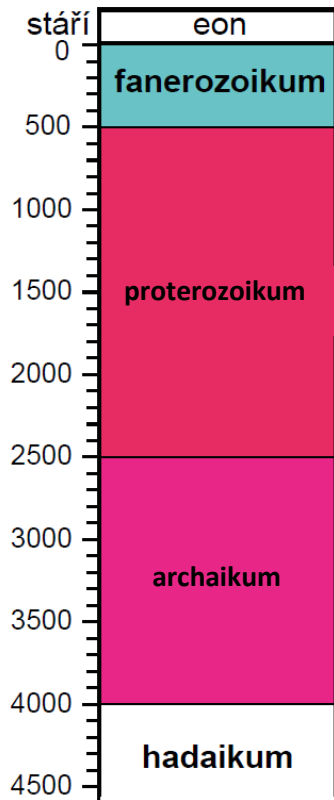
ARCHAIKUM
(prahory)

Archaikum

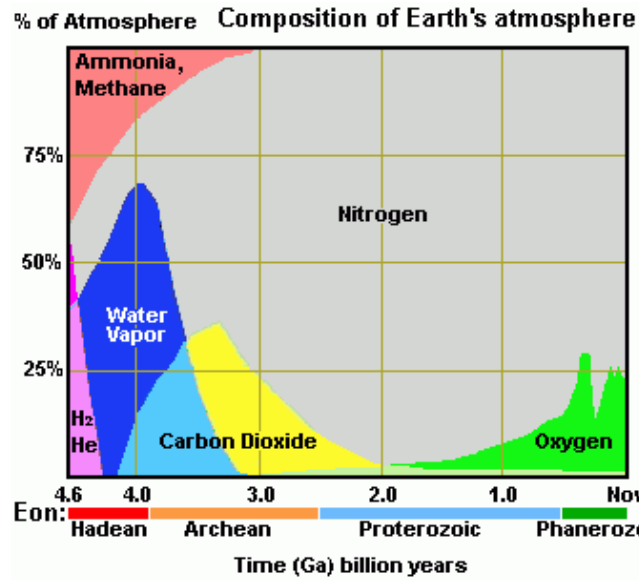
- acastské ortoruly (přeměněné „žuly“ tonality) z Kanady mají datace mezi 4,2 až 3,5 Ga, jsou tak nejstaršími horninami (*hornina je složena z minerálů*)
- hranice mezi hadaikem a archaikem byla stanovena na dobu před 4 miliardami let – hranice jednotek geologického času jsou však jinak většinou vztažené k nějaké konkrétní globální události

**Archaický svět byl světem oceánů – minimum kontinentů;
kontinentální kůra postupně narůstá jako struska při pochodech
deskové tektoniky**

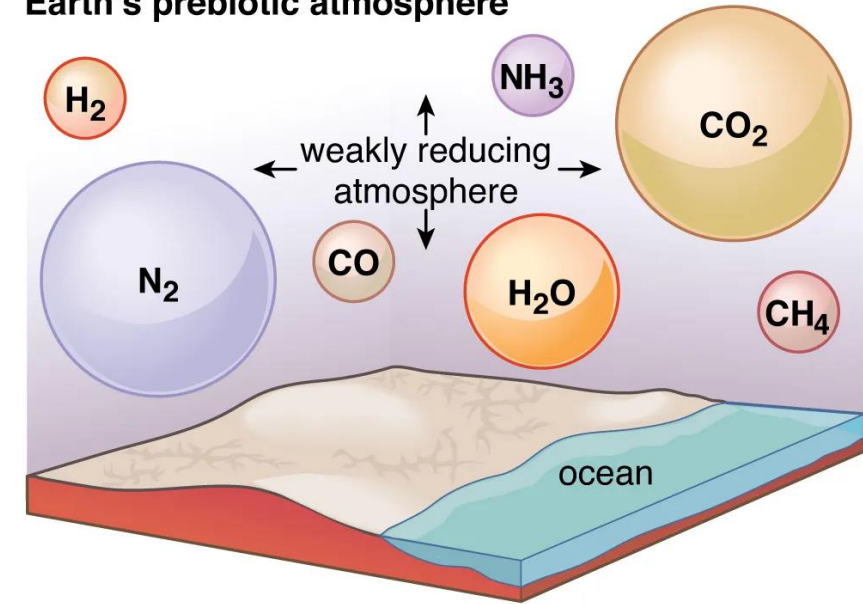

Atmosféra archaika

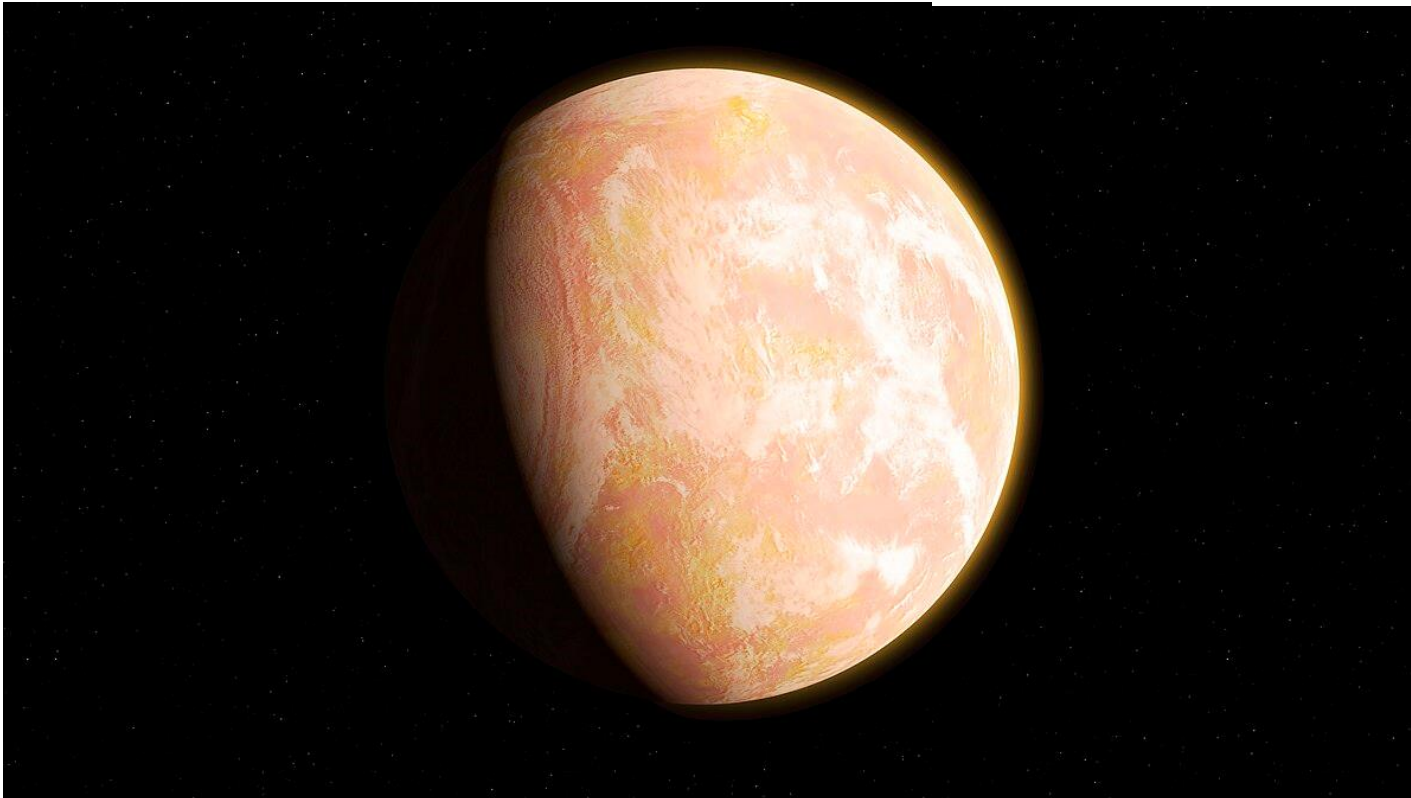
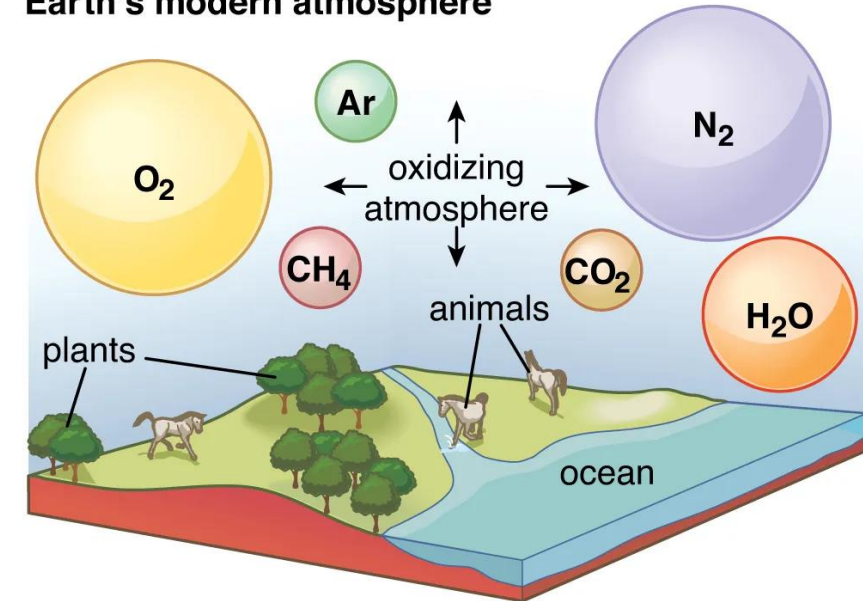
- vznik vulkanickým odplyněním Země
- především dusík a oxid uhličitý + metan, H_2O , CO , H_2
- světle oranžové zbarvení atmosféry s významnou přítomností **metanu** (podobně jako měsíc Titan)
- bez volného kyslíku

Earth's prebiotic atmosphere

Earth's modern atmosphere

- Dokladem pro absenci kyslíku jsou výskyty sedimentárních hornin, složených z úlomků minerálů, jako je uraninit, pyrit a další
- Tyto minerály se při kontaktu s O₂ velmi rychle přeměňují na jiné minerály nebo jsou rozpuštěné

<http://geologie.vsb.cz/loziska/loziska/enersur/uraninit.html>

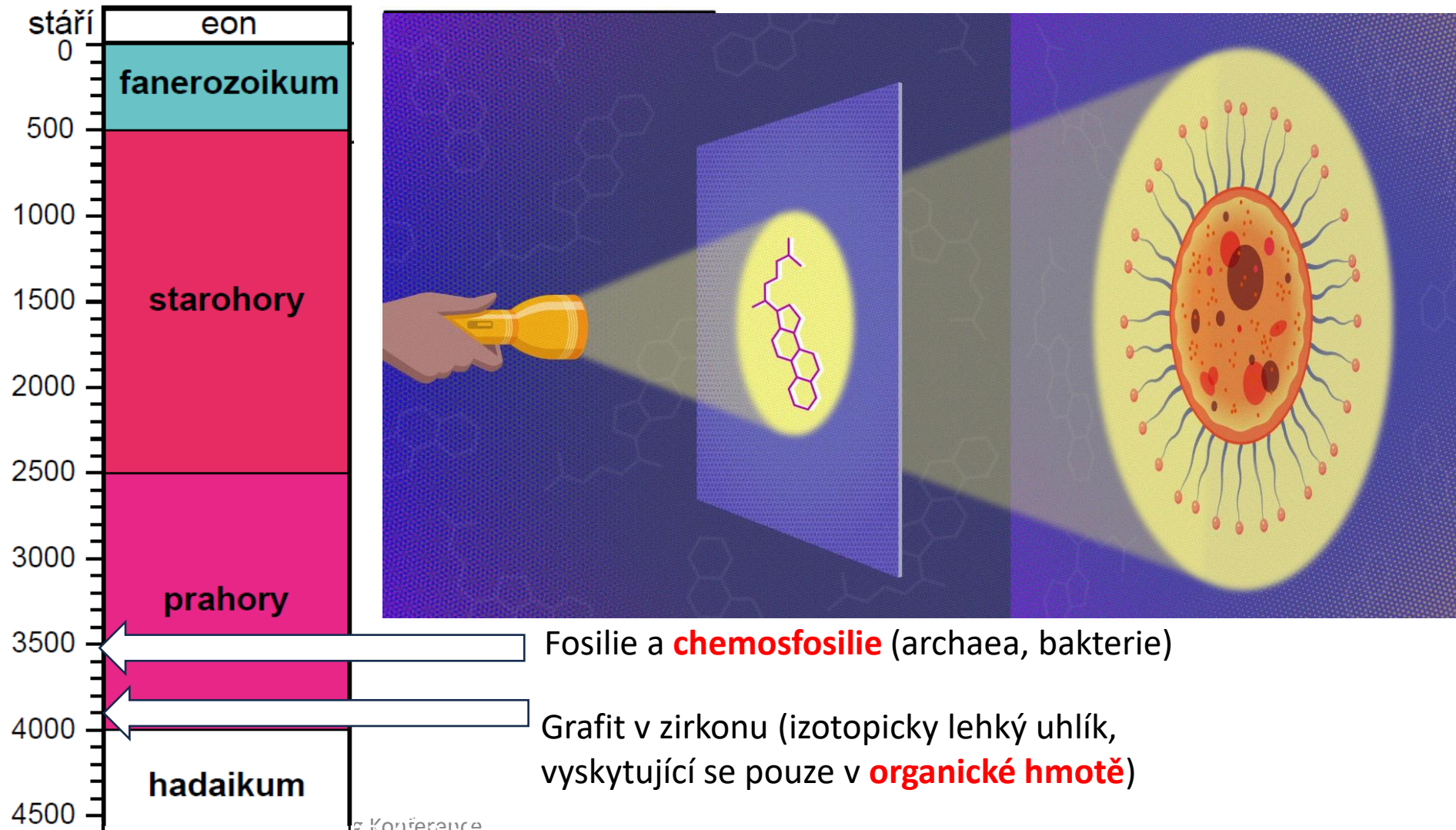
Tyto minerály byly ovšem běžně ukládány ve vodním i suchozemském prostředí archaika – musel tedy chybět volný atmosférický O₂
+ celá řada geochemických dokladů (izotopické složení síry v sedimentech)

Nejstarší záznamy života

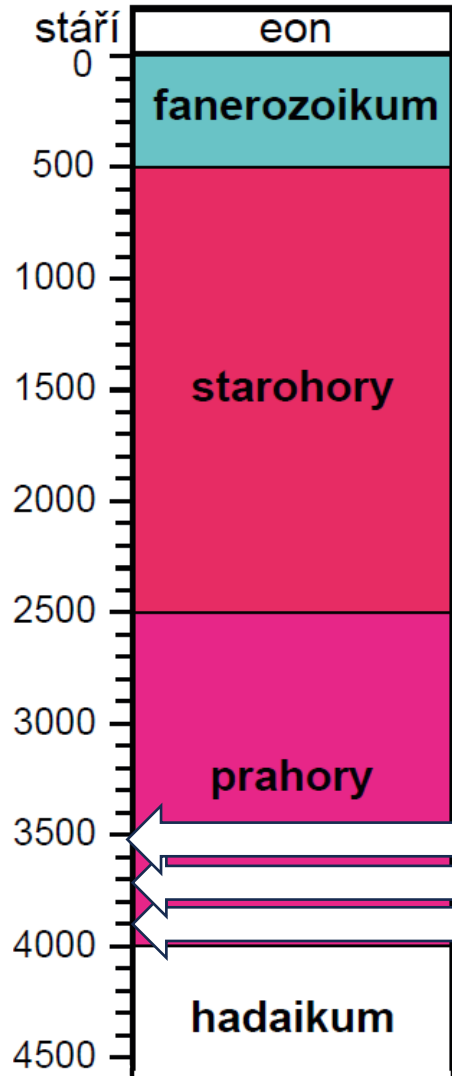
- Z archaika jsou známy nejstarší doklady života
- Nejstarší jsou **chemofosilie** (3,9 Ga)

- **Chemofosilie** jsou organické molekuly nebo izotopické poměry, u kterých je znám původ pouze z živých organismů
- Samotné organismy (bakterie, archeobakterie) se nezachovaly, jen jejich chemický „otisk prstu“

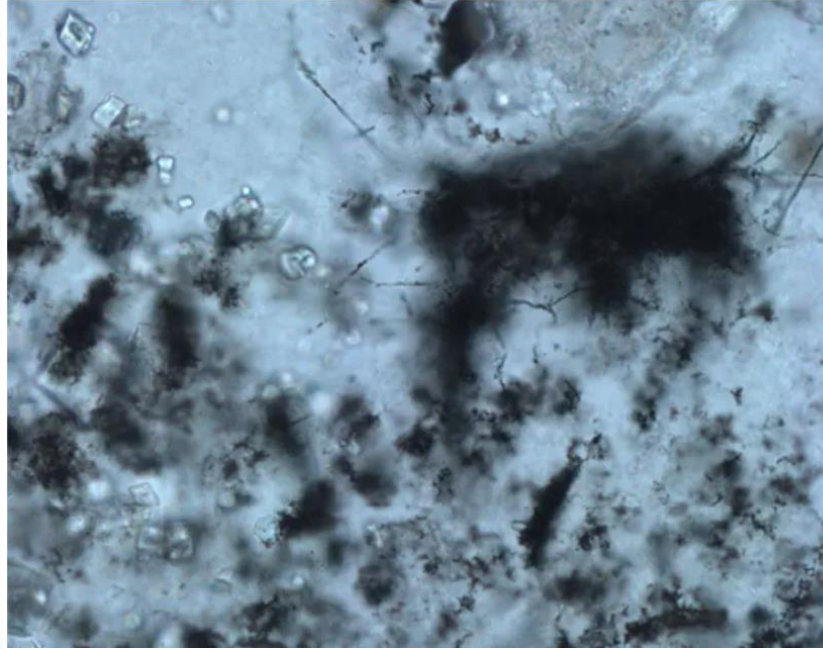

Nejstarší záznamy života

- Fosilie mikrobů (3,7 Ga)

<https://ars.els-cdn.com/content/image/3-s2.0-B9780124095489119748-f11974-10-9780081029084.jpg>

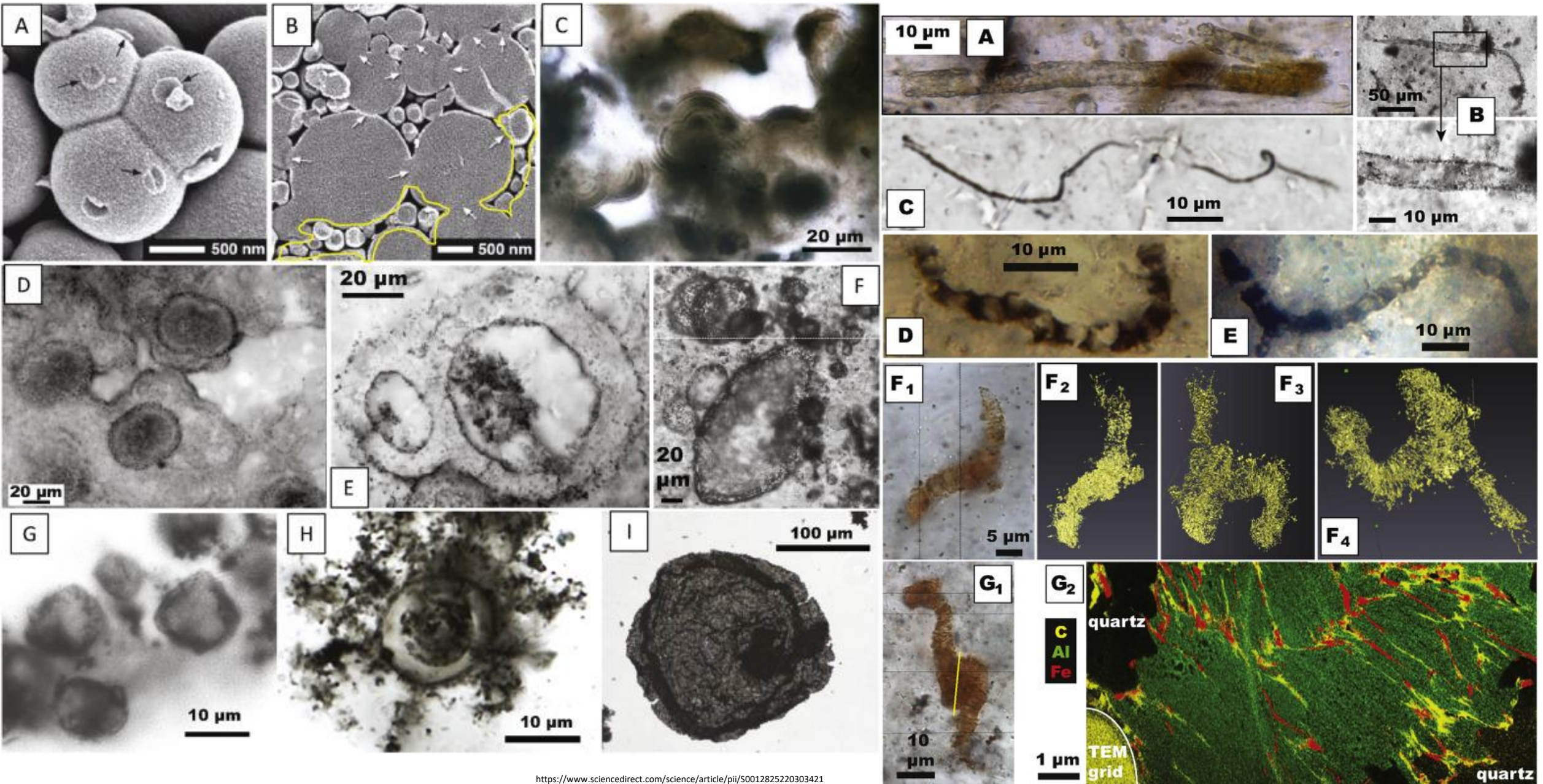
<https://www.sciencenews.org/article/oldest-archaea-microbe-fossil-fillaments-life-evolution>

Fosilie a **chemosfosilie** (archaea, bakterie)
Stromatolity (bakterie)
Grafit v zirkonu (izotopicky lehký uhlík, vyskytující se pouze v **organické hmotě**)

<https://www.mq.edu.au/research/research-centres-groups-and-facilities/groups/organic-geochemistry/our-projects/archaeoan-stromatolites-signal-of-the-great-oxidation-event>

Jedny z nejstarších zkamenělých organismů – bakterie (3,7 – 3,5 miliard let), archaea (3,5 miliardy let)

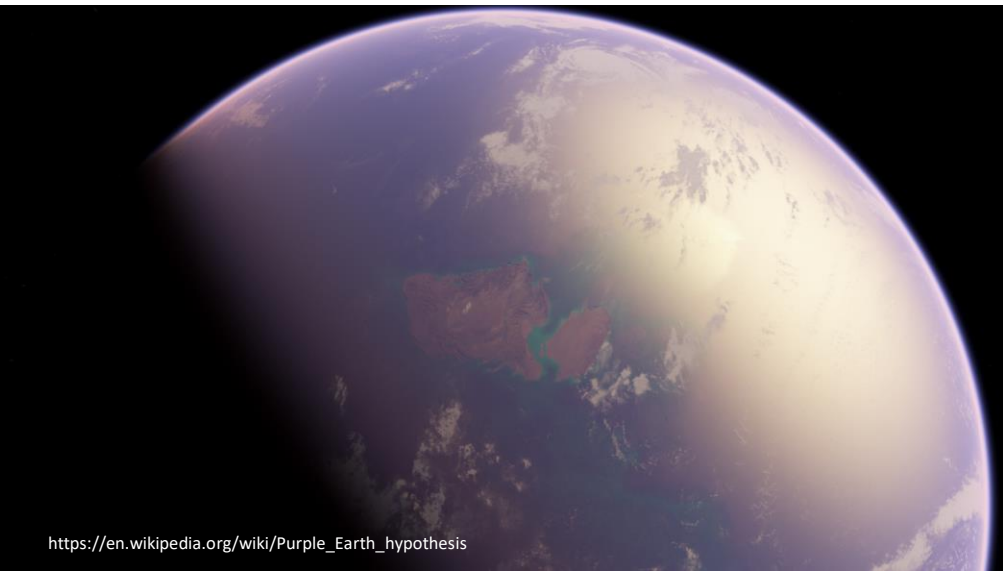
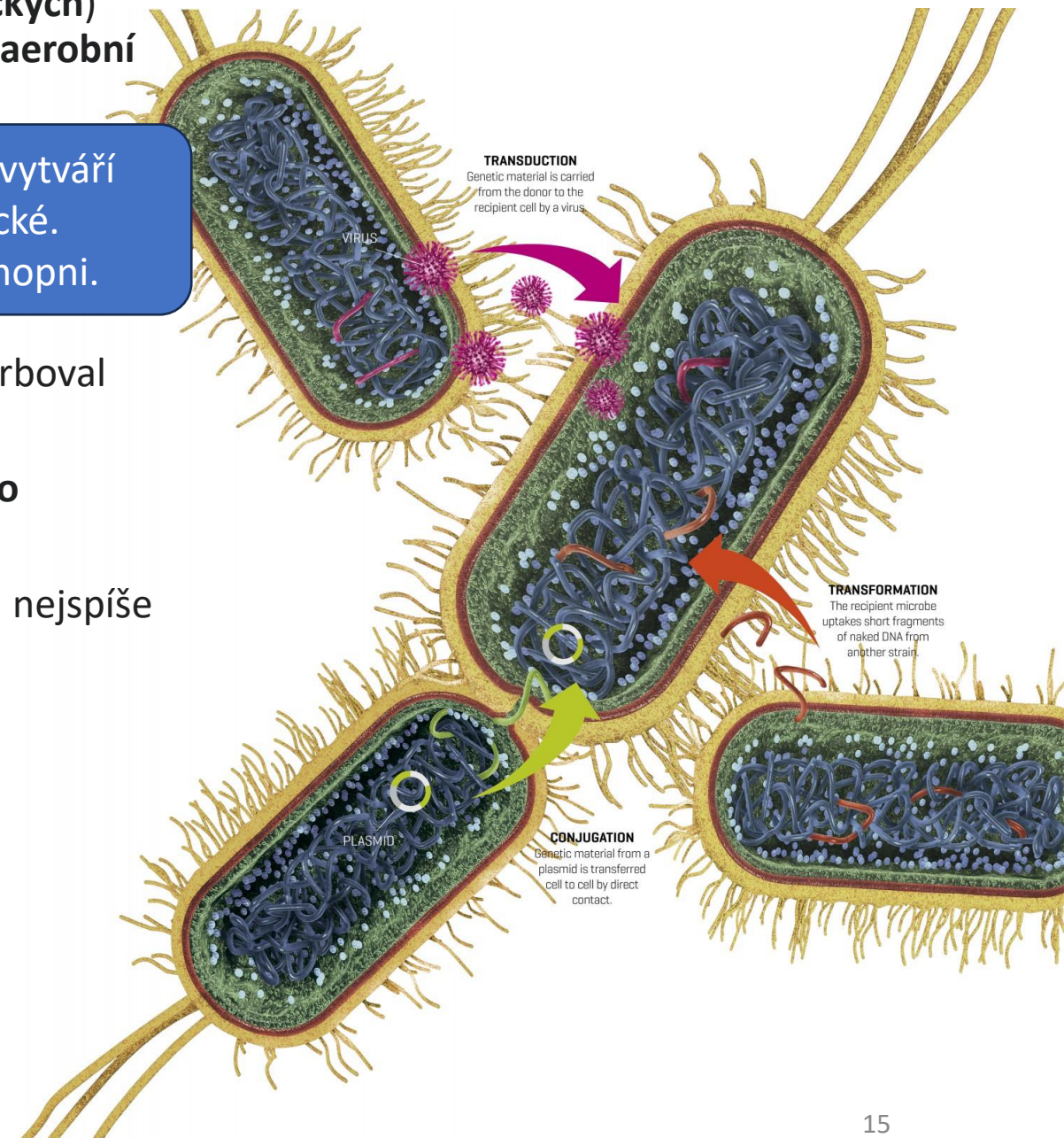

Anaerobní ekosystémy archaika

- bezjaderné organizmy (a viry?) se vyvíjely v redukčních (**anoxických**) oceánech (tedy bez kyslíku) s vysokou kyselostí, **převládaly anaerobní organizmy**

Základem potravních řetězců jsou **autotrofové** – organizmy, které vytváří chemosyntézou nebo fotosyntézou z abiotických sloučenin organické. Autotrofové jsou potravou pro **heterotrofy**, kteří syntéz nejsou schopni.

- Většina autotrofů se v archaiku živila rozpuštěným Fe, S a absorboval metan a čpavek (chemosyntéza).
- Fotosyntetizující organizmy využívaly v archaiku **retinal namísto chlorofylu** (nevzniká O₂, ale volná síra)
- **retinal odráží fialovou barvu** – biosféra povrchu Země tak měla nejspíše fialovou barvu namísto zelené

PROTEROZOIKUM

(starohory)

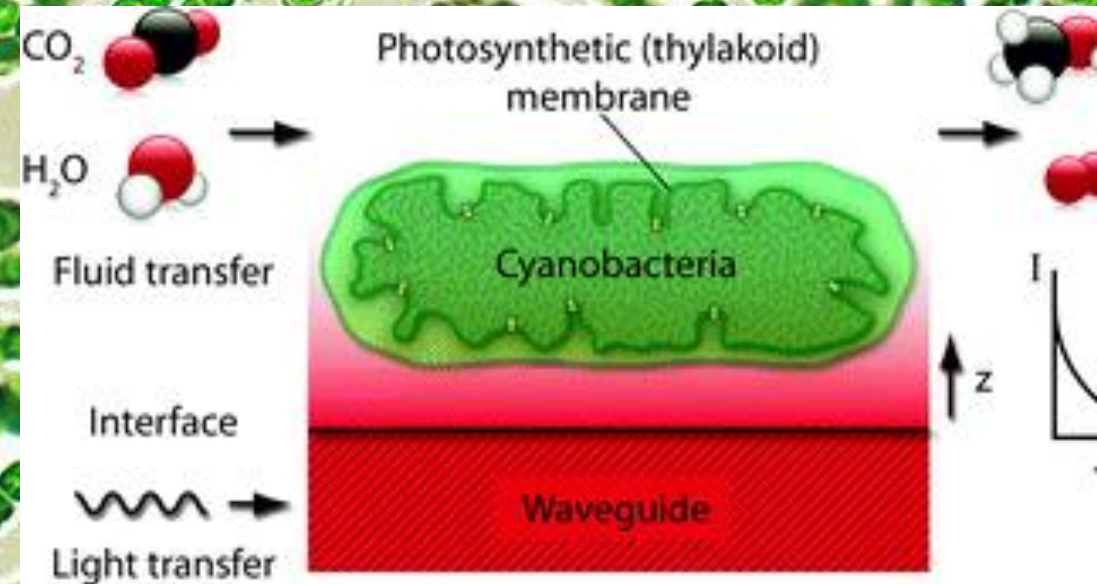

Sinice

- Z různých bezjaderných organismů stojí za zmínku kmen sinic (cyanobakterie) – jsou zásadním organismem Země
- Nezpochybnitelné fosilie sinic až od 1,9 Ga, diskutabilnější nálezy jsou už z archaika
- **Sinice využívají porfyrinovou (chlorofylovou) fotosyntézu**
- ta je **doložena geochemicky už z archaika**
- v thylakoidních membránách dochází k syntéze uhlovodíků – cukrů
- za účasti slunečního záření reaguje CO_2 a H_2O
- **odpadním produktem syntézy je O_2**

(na rozdíl od retinalové fotosyntézy produkující síru)

<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6880289/>

<https://algaepianet.com/cyanobacteria-as-a-surrogate-mother-for-meat-like-proteins/>

- Sinice jsou velmi hojné v mnoha prostředích
- Při velké dostupnosti živin (**eutrofizace vod**) a světla se mohou přemnožit
- Známe např. z letních vodních nádrží jako vodní květ

Některé sinice (a jiné bakterie) rostou v povlacích, vrstvičkách a rohožích. V nich může během jejich života (i po něm) krystalizovat minerál kalcit nebo aragonit (nebo jiné minerály; nebo taky žádné). Generace sinic za generacemi narůstají ve vrstvičkách na sebe a vzniká mikrobiální hornina (mikrobialit).

<https://youtu.be/45mF7ZHWMaw?si=VyClkY4qy5h6H1B4>

Nejvýraznější jsou **stromatolity**
(první stromatolity před
3,7 - 3,5 miliardami let)

<https://newsroom.unsw.edu.au/news/science-tech/stromatolites-fossils-earliest-life-earth-may-owe-existence-viruses>

Stromatolity ovšem mohou tvořit i jiné bakterie než sinice – ty nejstarší jsou tedy spornými doklady

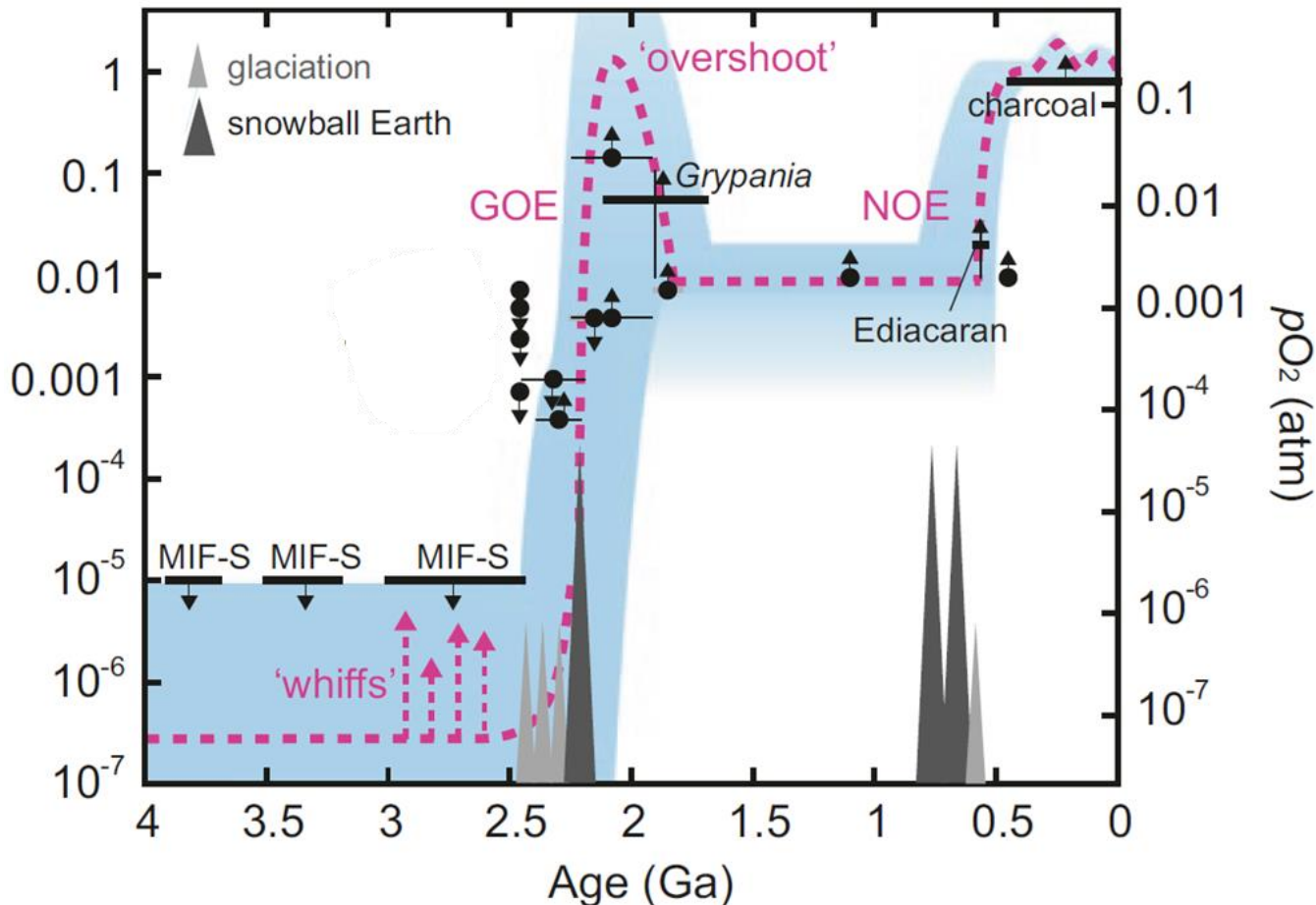
<https://woostergeologists.scotblogs.wooster.edu/2017/11/17/woosters-fossils-of-the-week-encrusting-cyanobacteria-from-the-upper-ordovician-of-the-cincinnati-region/>

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Stromatolite_%28Fort_Laclede_Bed_Laney_Member_Green_River_Formation_Lower_Eocene_ancient_Lake_Gosiute_southwestern_Wyoming_USA%29_1_%2815009280980%29.jpg

Velká oxidační událost aneb Velká kyslíková katastrofa

- sinice, využívající k fotosyntéze chlorofyl, postupem času vytvářely stále více O₂ (+ „dark oxygen“?)
- v rozmezí od 2,5 do 2,1 miliard let došlo ke „skokovému“ nárůstu koncentrace O₂
(uvozovky kvůli skoku trvajícím 400 milionů let :)
- koncentrace O₂ vzrostla až na 10 % dnešního stavu

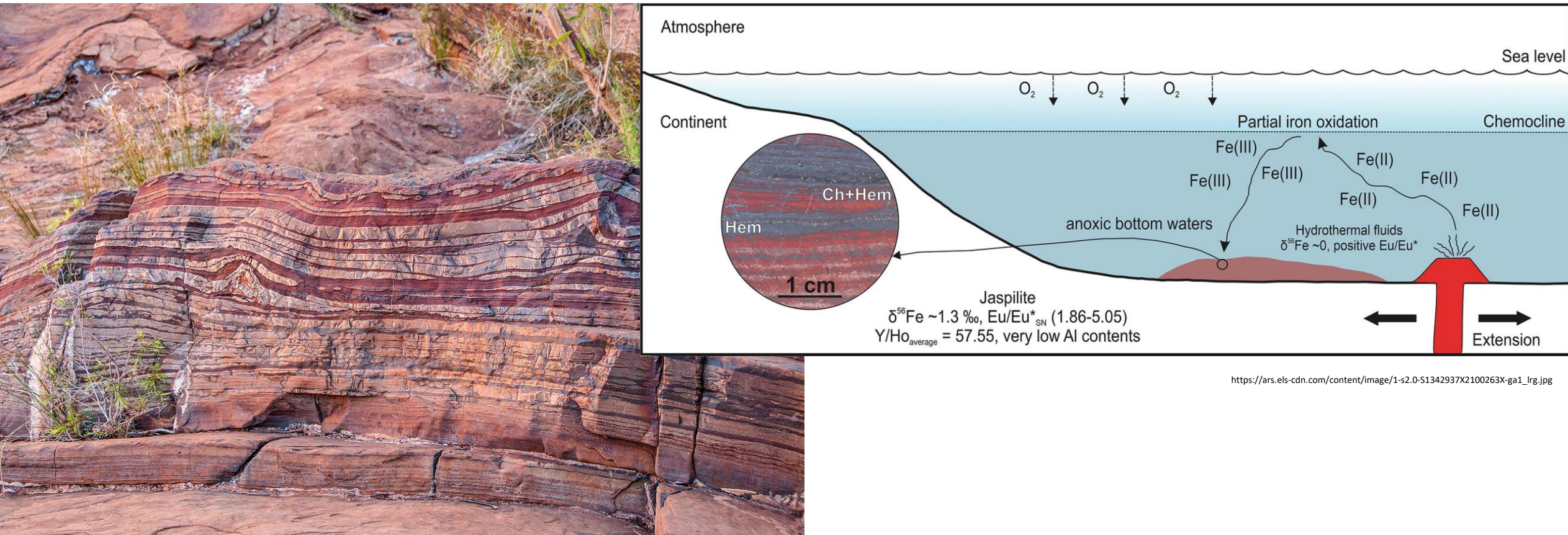

- **Kyslík produkující organizmy existovaly i před touto událostí. Proč tedy došlo ke skokovému růstu?**

- Kyslík z fotosyntézy reagoval v oceánech s železem, manganem, uranem, sírou, molybdenem atd., které uvolňoval vulkanizmus
- Byl tak z oceánské vody odebírán do minerálů, které oxidačními chemickými reakcemi mezi O₂ a Fe, U nebo S vznikaly a hromadily se na dně oceánu
- Vulkanická aktivita byla v hadaiku a archaiku obrovská, postupně však slábla
- Naopak narůstalo množství fotosyntetizujících organismů, které produkovaly O₂

Příčiny velké kyslíkové katastrofy

- jak přibývalo biomasy a O₂, docházelo k stále většímu množství oxidačních reakcí s Fe²⁺ v oceánech
- Produktem oxidace Fe je Fe₂O₃, který tvoří nerozpustné minerály – např. **hematit a goethit**
- Tyto minerály se hromadily v sedimentech
- **Fe²⁺ tak z oceánu rychle zmizelo a kyslík s ním už nemohl masově reagovat – a začal se v oceánu hromadit**
- Za spoluúčasti bakterií vznikly velmi specifické sedimenty - **páskované železné rudy (BIF – Banded Iron Formation)**
- Jedná se o světově největší ložiska pro těžbu železa

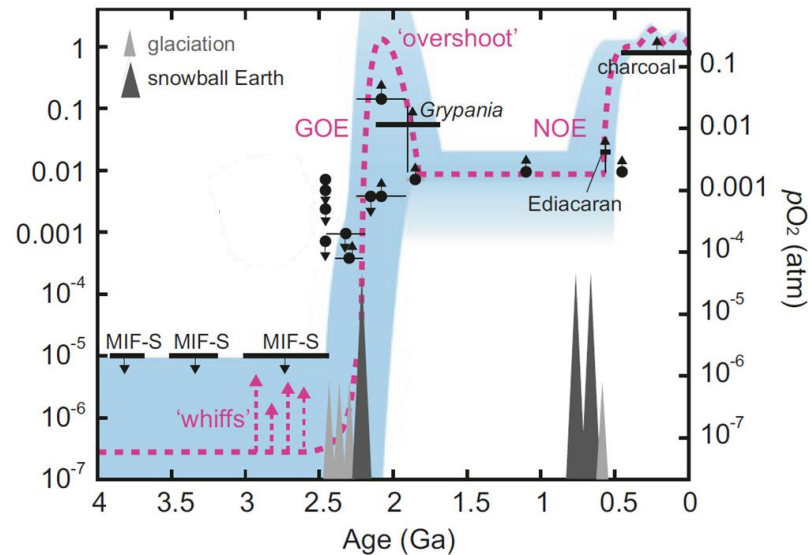

https://ars.els-cdn.com/content/image/1-s2.0-S1342937X2100263X-ga1_lrg.jpg

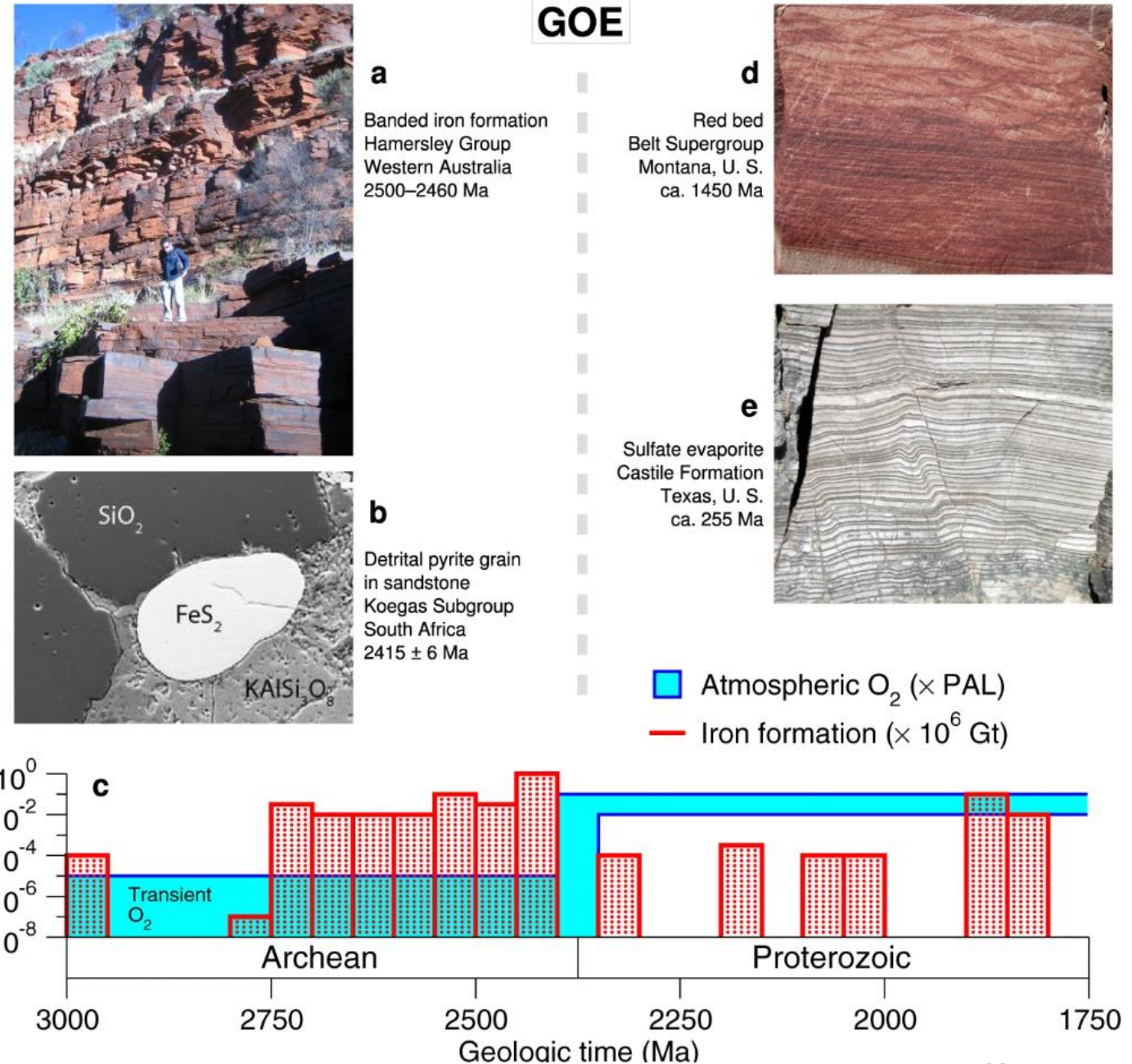
Země měla během událostí vzniku
BIF pravděpodobně červenavé
zbarvení

- Zrychlování spotřeby Fe²⁺ z oceánů dokládá enormní výskyt páskovaných železných rud před velkou kyslíkovou událostí (méně hojné výskyty byly pak ještě ve zbytku období proterozoika, kdy nebylo mnoho kyslíku; později už nevznikaly)
- Po velké kyslíkové události začaly vznikat červené kontinentální pískovce nebo hornina sádrovec, které potřebují ke vzniku volný O₂
  - tyto horniny nejsou před velkou kyslíkovou událostí známé z žádného místa na Zemi

https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-13-3639-3_17

<https://www.nature.com/articles/s41467-021-23286-7>

Následky velké kyslíkové katastrofy

- velká kyslíková událost, způsobená sinicemi vedla k:

Změně složení atmosféry a hydrosféry

Vzniku nových minerálů

- mnoho prvků se v blízkosti zemského povrchu vyskytuje v jedné nebo více oxidovaných formách (2 500 z celkového počtu asi 4 500 minerálů nalezených dnes na Zemi)

Zesílení zvětrávání

- oxidace je jeden z hlavních procesů chemického zvětrávání (vedoucí k - uvolňování iontů a molekul do vody – ty fungují jako živiny – odjímání CO₂ do biomasy - nebo k odjímání **CO₂ z atmosféry do produktů zvětrávání – významné z pohledu změn klimatu**)

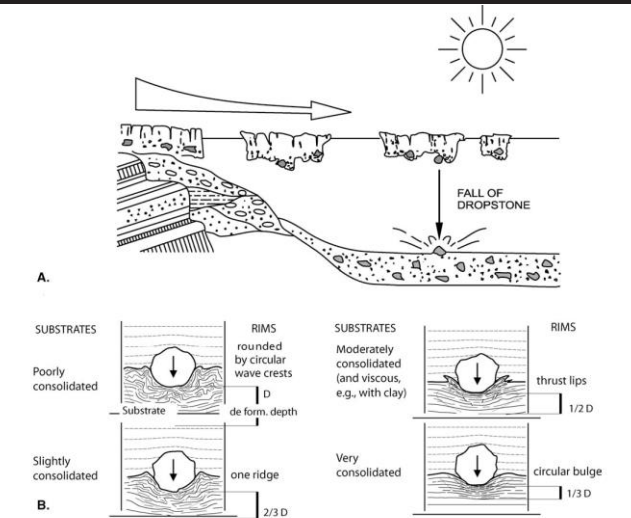
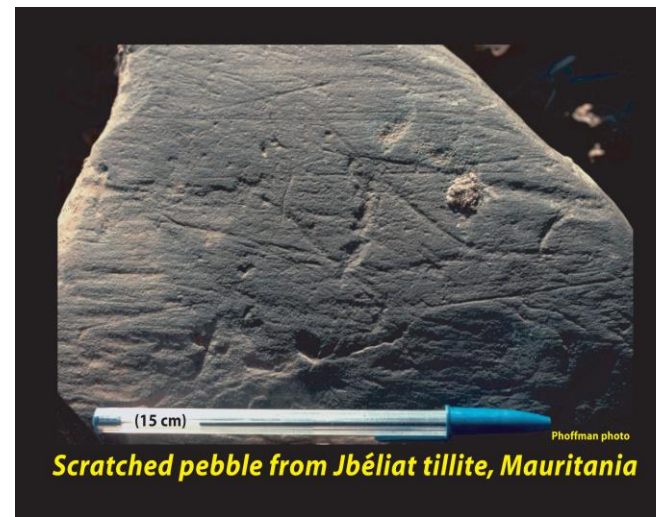
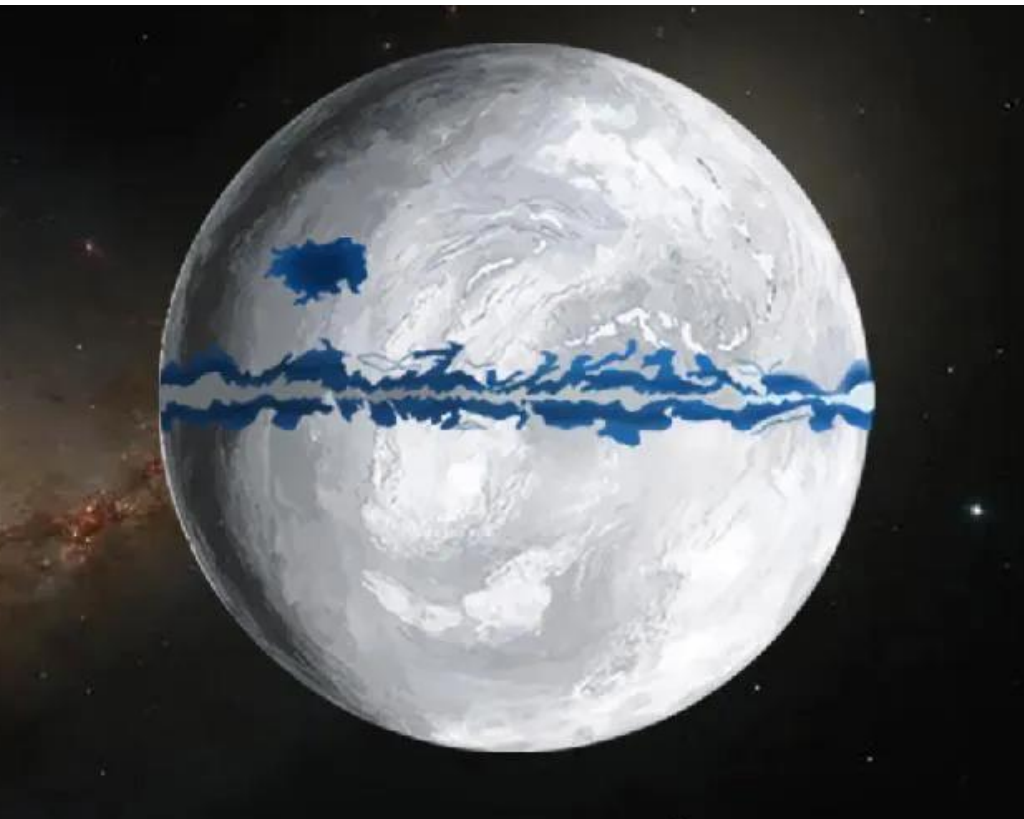
Zvýšení dostupnosti živin

- nárůst O₂ a změny zvětrávání zvýšili dostupnost volné energie pro organizmy
- to vedlo k rychlému rozvoji nových typů organizmů
- vznik „moderního“ biologického cyklu uhlíku – významné z pohledu změn klimatu

Následky velké kyslíkové katastrofy: Země jako sněhová koule

- ze sedimentů doby velké kyslíkové události (a pak ještě několikrát během proterozoika) pocházejí záznamy o nejvýraznějším globálním poklesu teplot v historii Země,
- Nálezy sedimentárních a geologických struktur, které vytvořily ledovce v proterozoických horninách - **od pólu k rovníku** (tillity, rýhování, dropstones)
- tzv. **Snowball Earth Hypothesis** – Země prodělala mohutné zalednění, (téměř?) globálního (?) rozsahu

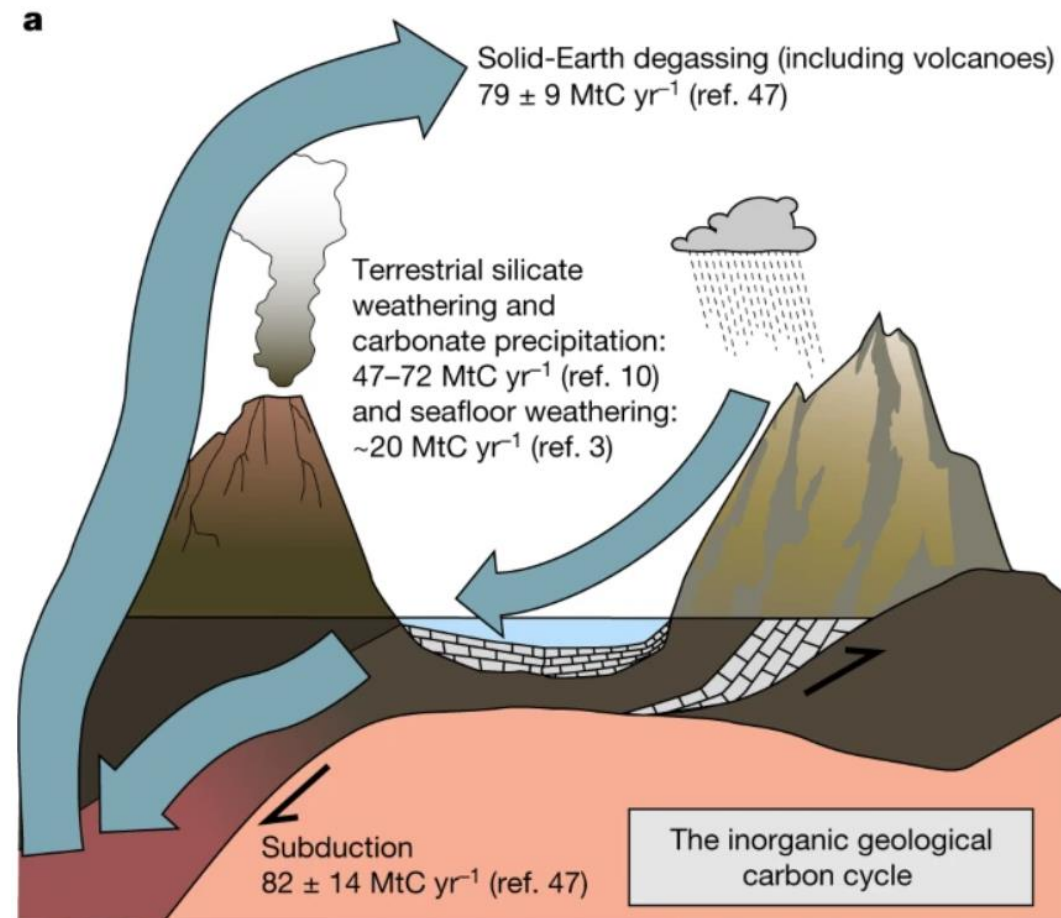
- konkrétní příčiny „**snowball**“ **klimatického režimu** jsou stále v hledáčku výzkumů, ale mnoho dokladů svědčí pro to, že okysličení atmosféry vyvolalo řetězec změn se smyčkami pozitivních zpětných vazeb odjímání CO₂ z atmosféry

1) oxidace hojného atmosférického metanu na slabší skleníkové plyny CO₂ a H₂O

- **zeslabení skleníkového efektu atmosféry**

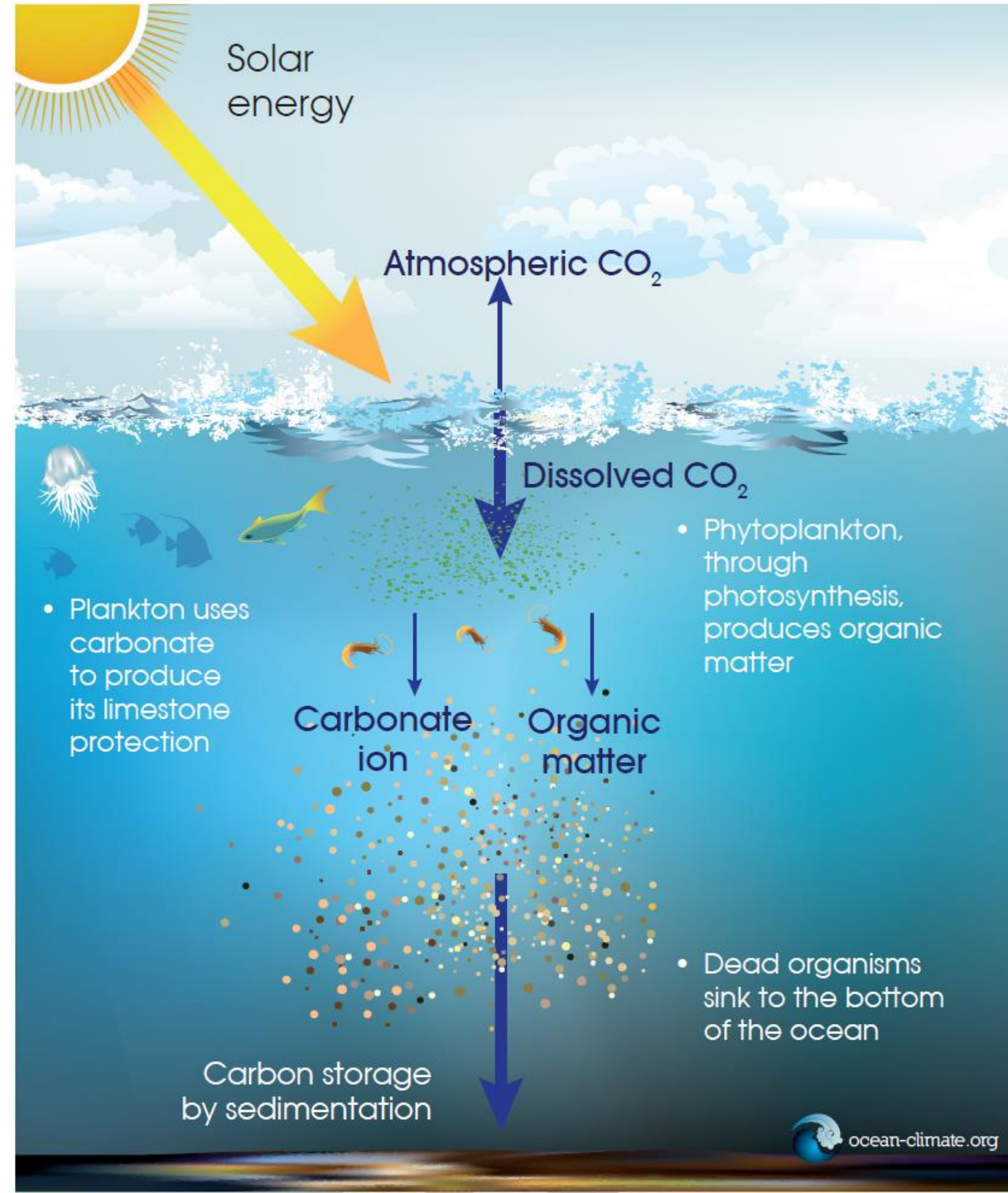
2) zvyšování intenzity chemického zvětrávání díky O₂ v atmosféře

- odjímání CO₂ z atmosféry
- **zeslabení skleníkového efektu atmosféry**

3) Pohřbívání organické hmoty

- růst koncentrací O₂ v oceánech (a stále více živin ze zvětrávání) stimuloval výrazný rozvoj biomasy
- odumřelá biomasa = organická hmota (C_{org}), klesala z prokysličených svrchních částí oceánů na neokysličená hluboká oceánská dna
- usazovaly se jíly bohaté na organickou hmotu, ze kterých vznikají **černé břidlice**
- V mělkých částech moří rostly a srážely se **vápence** (odjímání C_{carb}; v proterozoiku především stromatolity a anorganické srážení)
  - odjímání CO₂ - **zeslabení skleníkového efektu atmosféry**

Následky velké kyslíkové katastrofy: vymírání v anaerobních ekosystémech

- „vítězství aerobního metabolismu“
- evoluční tlak prostředí zvýhodnil organizmy s aerobním metabolismem, pro které nebyl O₂ toxický

Evoluční výhoda aerobního metabolismu:

- vytváří mnohem efektivněji energii nežli anaerobní
- 1000 x více biosyntetických reakcí než anaerobní
- mohou vznikat uhlovodíky s dlouhými řetězci: steroidy, alkaloidy, mastné kyseliny, tvořící orgány a membrány buněk

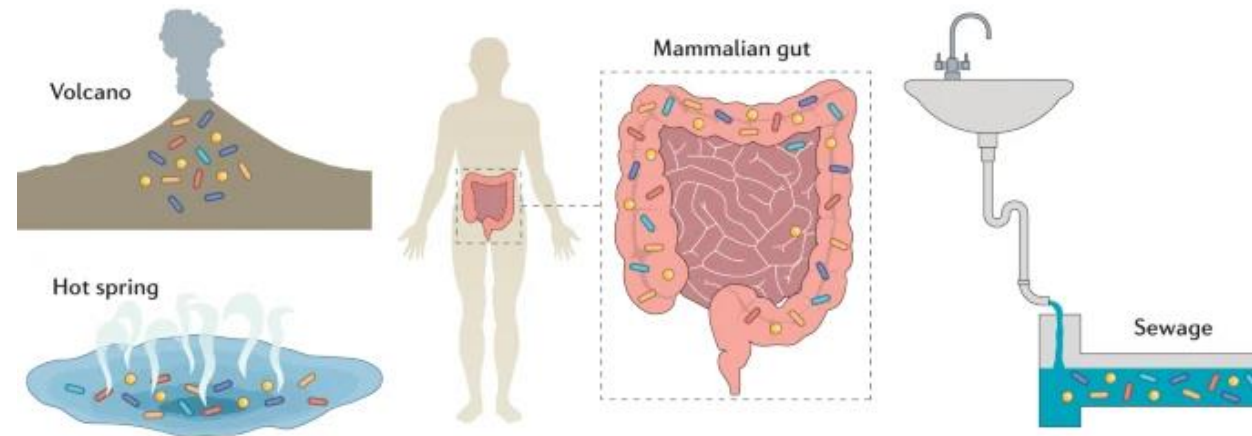
Anaerobní archeobakterie a bakterie při kyslíkové katastrofě

- 1) vymřely (pravděpodobně největší vymírání všech dob)
- 2) stáhly se do prostředí bez kyslíku
  - do sedimentu, hydrotermálních vývěrů, hlubokých oceánů
- 3) **přizpůsobily se – vznik moderních jaderných buněk (eukaryota)**

- přizpůsobení přežívajících archaea prostřednictvím endosymbiózy s aerobními bakteriemi mohla vést k vzestupu jaderných (eukaryotických) organizmů

(metabolismus = vytváření energie pro životní funkce a stavbu organické hmoty
aerobní metabolismus = chemický proces, při kterém se kyslík používá k výrobě energie ze sacharidů)

Anoxic and hypoxic environments inhabited by anaerobic bacteria

Spolupráce se vyplácí - symbiózou k novým formám života

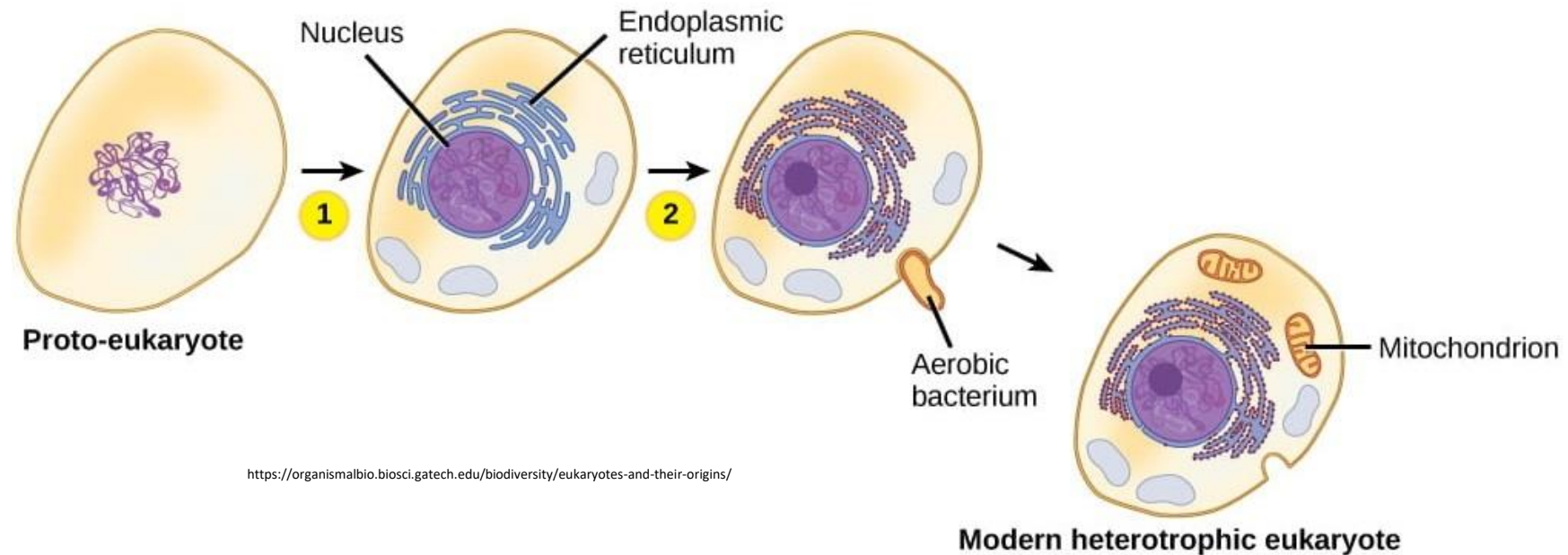
Vznik jaderných buněk – **doklad o jedné z nejstarších (a „osudových“) symbióz**
Endosymbiotická teorie vzniku jaderných organizmů (eukaryot)

Větší anaerobní archaea byla „obydlena“ aerobní bakterií

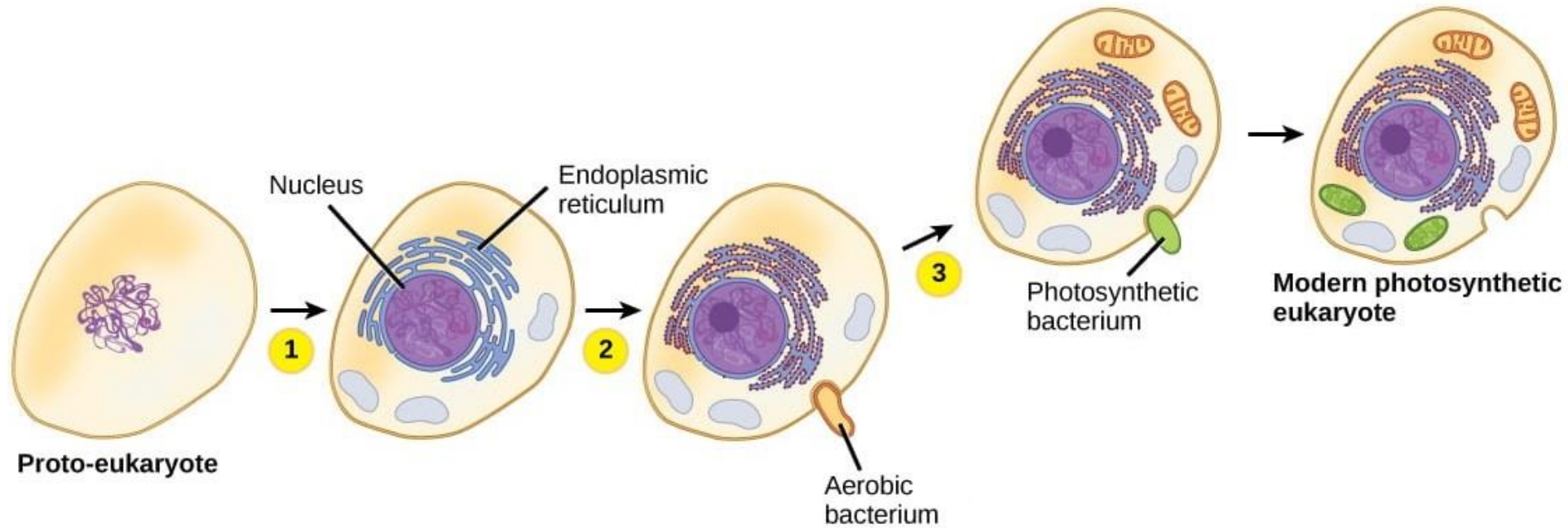
- pohlčená bakterie „detoxikuje“ prostředí hostitelské buňky od kyslíku a využívá ho k uvolnění energie uložené v živinách
- hostitelská archaea bakteriální buňce dodává organické živiny a chrání ji před okolními vlivy (např. predátory)

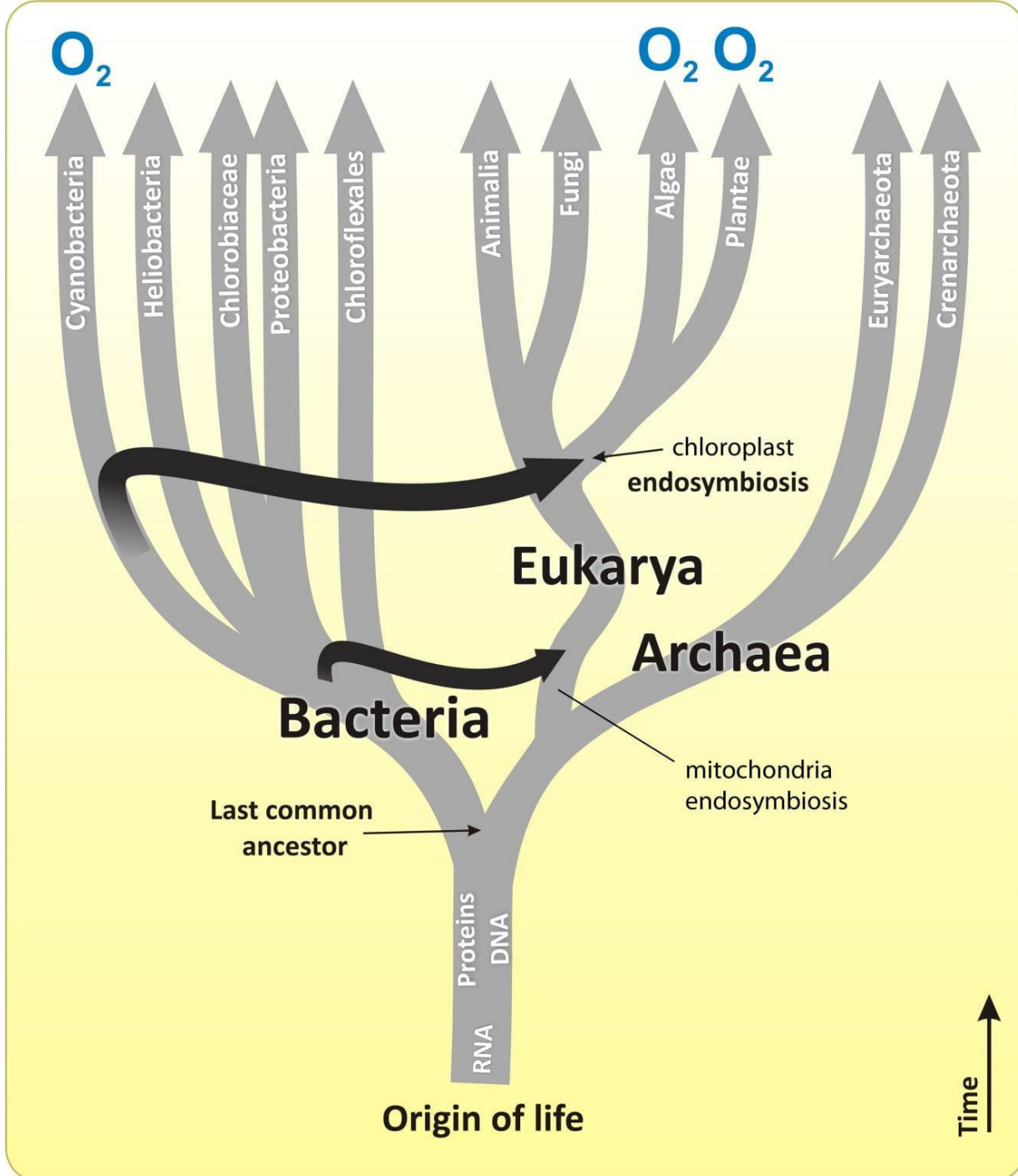
- během mnoha generací se mezi nimi vyvinul **symbiotický vztah** tak dokonale, že buňky nemohly přežít sami

- potomci této pohlčené buňky jsou dnes přítomni ve všech eukaryotických buňkách jako organely **mitochondrie**

- Později během proterozoika došlo k pohlcení další bakterie – **fotosyntetizující sinice**
  - sinice získaly ochranu a hostitelská buňka „elektrárnu“ (zdroj energie z fotosyntézy)
  - během prohlubování symbiózy ze sinic vznikly organely **chloroplasty**

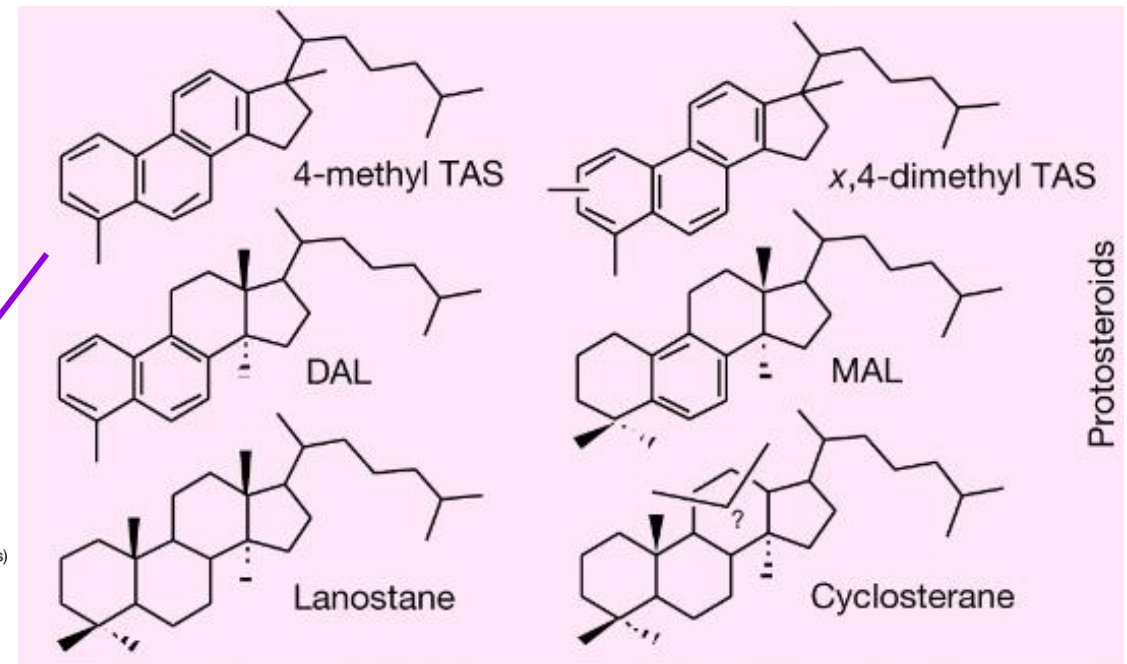
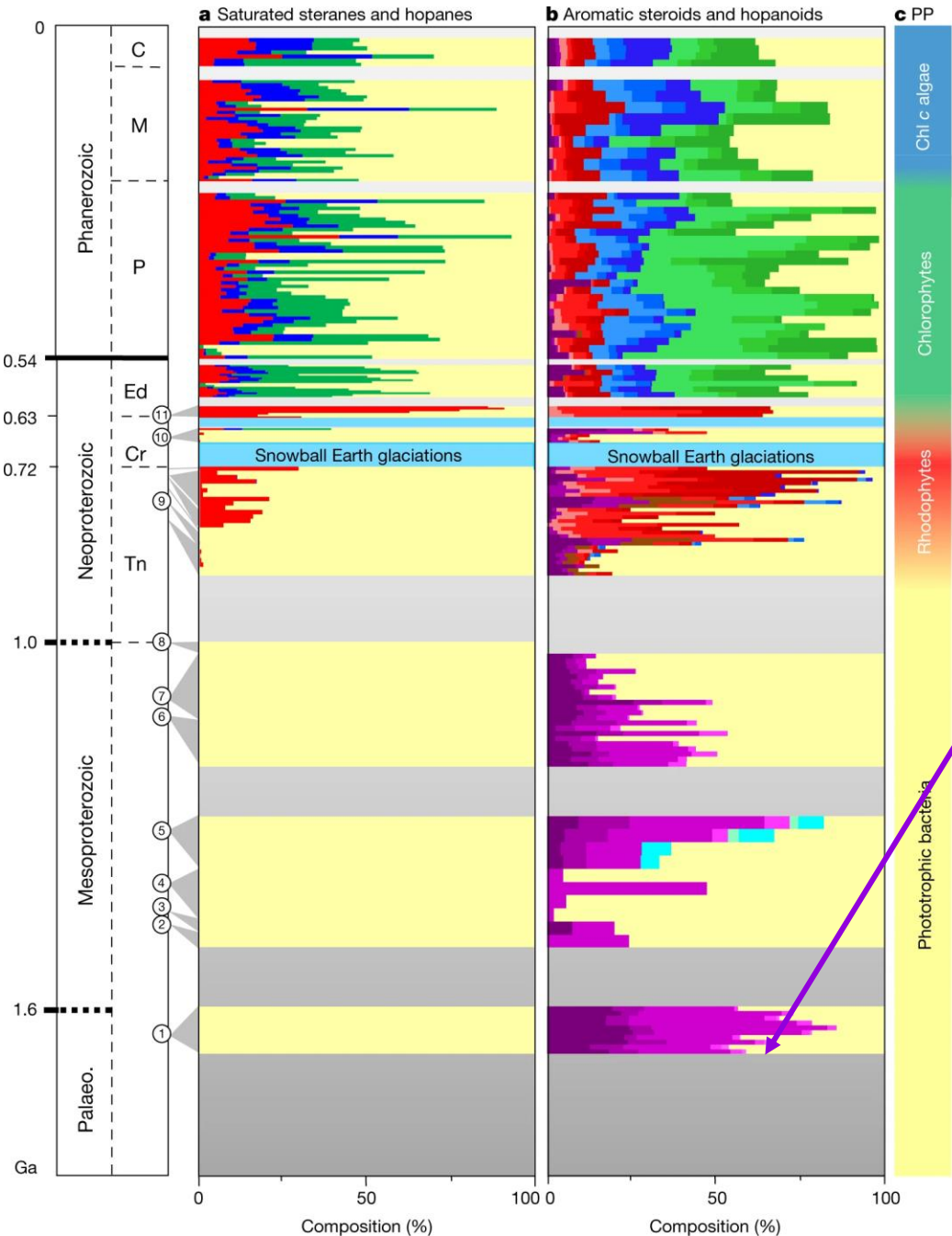
Rozdělení hlavních větví stromu života

- Zmíněné vztahy dokládají zásadní evoluční momenty ve vývoji vyšších organismů
- **nejprve vznikla evoluční linie všech eukaryot mající mitochondrie**
- v ní společný předek všech živočichů, hub, rostlin a řas
- **druhá symbiotická událost vedla k oddělení evoluční větve jaderných buněk schopných fotosyntézy**
- řas a rostlin

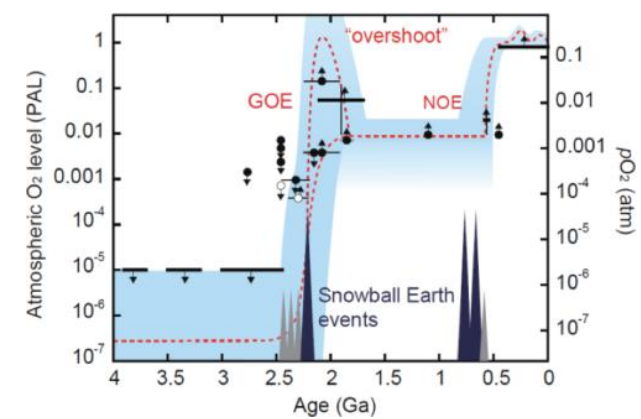
Většina moderních eukaryot potřebuje minimální koncentraci molekulárního kyslíku k syntéze svých sterolových membrán.

Doklady nástupu prvních jaderných organizmů

- chemofosilie - protosteroidy (nejstarší 1,8 miliardy let)
- vytvářejí je fototrofní bakterie a primitivní eukaryota

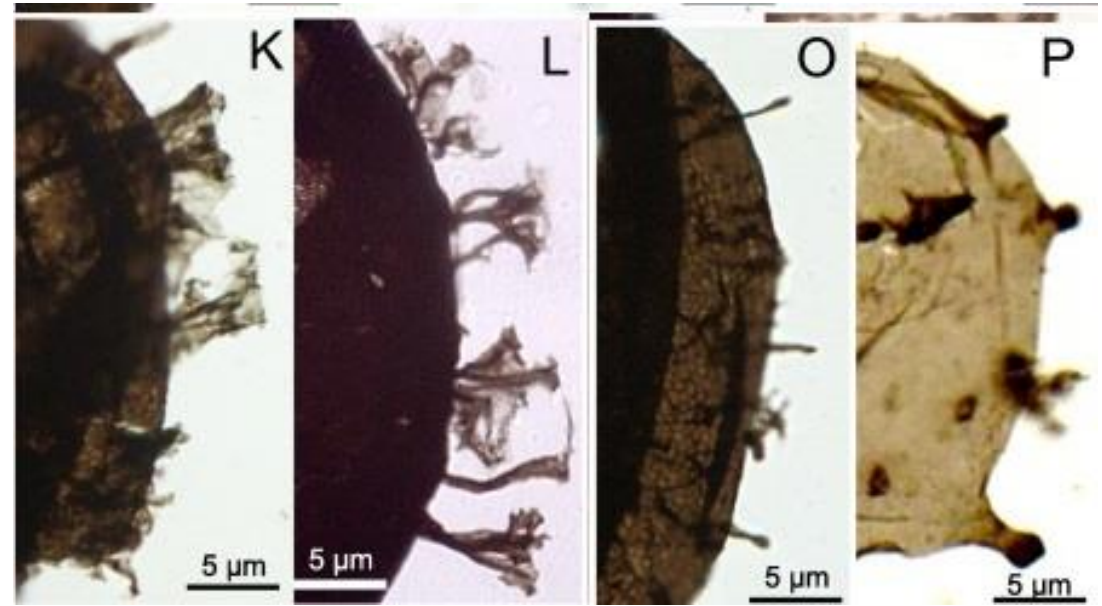
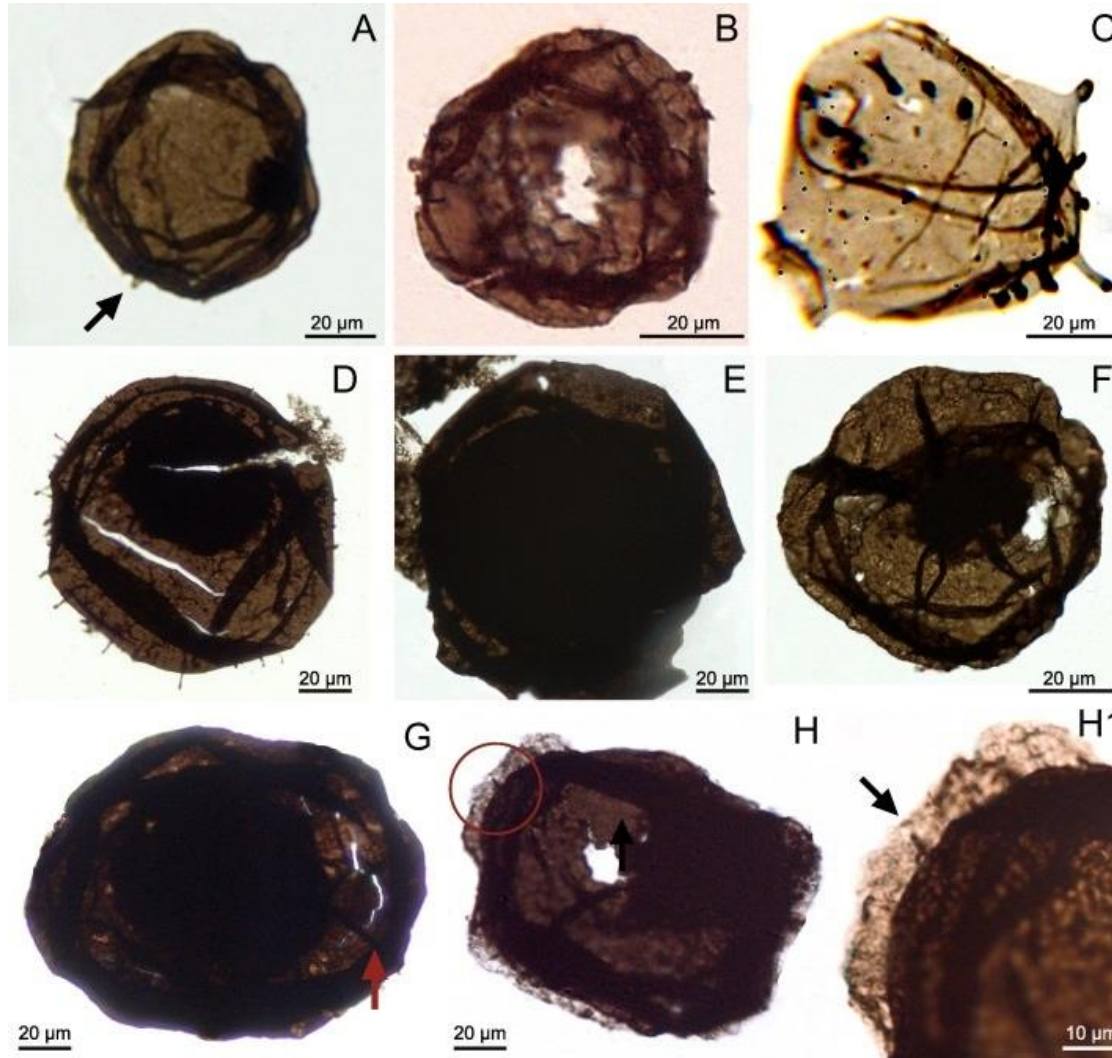
<https://www.nature.com/articles/s41586-023-06170-w>

Doklady nástupu prvních jaderných organizmů

- Mikrofosilie tvořené organickou stěnou, primitivní jaderné organizmy, (1,65 Ga)
- umělá skupina akritarcha (nejisté systematické postavení v rámci primitivních eukaryot, „řasy“)
  - běžně interpretována jako plankton

<https://www.science.org/doi/10.1126/sciadv.adk3208>

Plankton – většinou mikroorganizmy pasivně se vznášející ve vodě

Co jsme se dnes naučili?

- nejstarší období vývoje Země je "prekambrium" (zaujímá 4 z 4,54 miliard let existence Země)
- rozděleno na období (eony) hadaikum, archaikum a proterozoikum
- vznik Země, atmosféry a hydrosféry v hadaiku
- složení atmosféry se raznatně měnilo od hadaika, přes archaikum do proterozoika
- velká kyslíková katastrofa v proterozoiku - nárůst kyslíku v atmosféře díky fotosyntéze
- vyvolal pravděpodobně největší vymírání druhů (anaerobních), způsobené samotným životem (sinicemi)
- vymírání anaerobních ekosystémů
- vznik jaderných organizmů symbiozou anaerobní bakterie a aerobní archeobakteria (endosymbiotická teorie)
- hypotéza "Země jako sněhová koule" - extrémní doby ledové - jedny z prvních drastických klimatických změn, způsobené životem
- vznik mnohobuněčných organizmů - další symbiotické události, hnané změnami klimatu